

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»**

**Οι Κυβερνήσεις Συνεργασίας από την Μεταπολίτευση
και μετά.
Διαμόρφωση πολιτικής κουλτούρας.**

Κυριακή Αθανασοπούλου

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2017

**University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations**

**Master Program in
«Governance and Public Policies»**

**Coalition Governments in Greece since Political
Changeover. Formation of Political Culture**

Kyriaki Athanasopoulou

Corinth, September 2017

Αφιερώνω
την εργασία αυτή
στον γιο μου Γιώργο.

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία αποτελεί διπλωματική εργασία στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές» του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων.

Σε αυτό το σημείο αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα και που ο καθένας με τον τρόπο του συνέβαλε στην εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας.

Πρώτα από όλους, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής εργασίας, κ. Μ. Παπάζογλου, για την πολύτιμη και συνεχή καθοδήγησή του, την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

Στην συνέχεια, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου, Αγγελική, Βίκυ, Δήμητρα, Εύη, Ακριβή, Μαρία και Φώτη για την αμέριστη συμπαράσταση, προτροπή και ενθάρρυνσή τους, καθ' όλη την διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον συνάδελφο Μανώλη Αγγελάκη για τις τεχνικές τους γνώσεις, καθώς επίσης και τις συναδέλφους Ευσταθία και Καλλιόπη για την υποστήριξή τους.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον κ. Στέφανο Πουλογιάννη για το χρόνο που διέθεσε και για τις εμπειρίες που μοιράστηκε μαζί μου με αφορμή το θέμα της διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, για την ηθική συμπαράσταση και την καθοριστική υποστήριξή τους, προκειμένου να μπορέσω να ολοκληρώσω το μεταπτυχιακό αυτό κύκλο σπουδών. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον σύζυγό μου, Σταύρο Πουλόπουλο που με τη διαρκή συμπαράσταση, την αμέριστη κατανόηση και την υπομονή του συνέβαλε με τρόπο αποφασιστικό στην ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Οι Κυβερνήσεις Συνεργασίας από την Μεταπολίτευση και μετά. Διαμόρφωση πολιτικής κουλτούρας

Σημαντικοί Όροι: Κυβερνήσεις συνεργασίας, πολιτική κουλτούρα, ενισχυμένη αναλογική, μεταπολίτευση, κυβέρνηση εθνικής ενότητας.

Περίληψη

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να εξετάσει εάν οι κυβερνήσεις συνεργασίας που σχηματίστηκαν στην Ελλάδα μετά την Μεταπολίτευση ήταν αποτέλεσμα πολιτικού πολιτισμού. Αρχικά, παρουσιάζεται το θεωρητικό περίγραμμα σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την συγκρότηση κυβερνήσεων συνεργασίας και η σχετική ευρωπαϊκή εμπειρία. Εν συνεχεία, πραγματοποιείται σύντομη ιστορική αναδρομή στις κυβερνήσεις συνεργασίας πριν τη Μεταπολίτευση. Περισσότερα στοιχεία παρατίθενται για τις κυβερνήσεις συνεργασίας που σχηματίστηκαν κατά το χρονικό διάστημα 1989-2015, μέσα από τις προγραμματικές δηλώσεις του εκάστοτε πρωθυπουργού, με στόχο την ανάδειξη του πολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο οι κυβερνήσεις αυτές συγκροτήθηκαν και οι ειδικότεροι στόχοι που τέθηκαν. Τέλος, συγκρίνεται η ελληνική με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή εμπειρία και επιχειρείται μία εκτίμηση για το μέλλον του κομματικού συστήματος στη χώρα, λαμβάνοντας υπόψη ιδιαίτερα την τελευταία αλλαγή του εκλογικού νόμου. Το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι οι κυβερνήσεις συνεργασίας στη χώρα μας δεν είναι το αποτέλεσμα πολιτικού πολιτισμού αλλά δύσκολων συγκυριών για τη χώρα και προκύπτουν όχι τόσο ως ανάγκη για να αντιμετωπιστούν αυτές αλλά για να μοιραστεί η ευθύνη και το κόστος δύσκολων αποφάσεων για την κοινωνία. Παρόλα αυτά διαφαίνεται μια τάση: οδηγούμαστε σε πιο σταθερές κυβερνήσεις συνεργασίας, γεγονός που αφομοιώνεται σταδιακά τόσο από το πολιτικό σύστημα όσο και από τους πολίτες.

Coalition Governments in Greece since Political Changeover. Formation of Political Culture

Keywords: Coalition governments, political culture, enhanced proportion, political changeover, government of national unity.

Abstract

This work aims at examining whether the coalition governments formed in Greece after the Political Changeover were the result of political culture. Initially, the theoretical outline of the factors affecting the establishment of coalition governments is presented along with the relevant European experience. Subsequently, there is a brief review of coalition governments before the Political Changeover. Information is given for the coalition governments formed during 1989-2015 through the declaration of each Prime Minister, with a view to highlighting the political framework within which these governments were formed and the targets set. Finally, Greek experience is compared to the corresponding European one and an evaluation is attempted for the future of the political party system in the country considering the latest change in electoral law. The conclusion is that coalition governments in our country are not the result of a political civilization but of difficult circumstances for the country, and they do not arise as much as a need to address these circumstances but to share the responsibility and the cost of tough decisions for society. However, there is a tendency: we are shifting towards more stable coalition governments, which is gradually absorbed by both the political system and the citizens.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες

Περίληψη

Abstract

Κατάλογος Πινάκων

Κατάλογος Διαγραμμάτων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Κυβερνήσεις Συνεργασίας: Παράγοντες Επίδρασης και Ευρωπαϊκή Εμπειρία (16 pt)

1.1 Εισαγωγή3

1.2 Κυβερνήσεις Συνεργασίας: Παράγοντες Επίδρασης3

1.3 Η Ευρωπαϊκή Εμπειρία με τις Κυβερνήσεις Συνεργασίας5

1.3.1 Ηνωμένο Βασίλειο.....10

1.3.2 Ιταλία.....11

1.3.3 Γερμανία.....12

1.3.4 Ολλανδία.....13

1.4 Ανακεφαλαίωση.....14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Κυβερνήσεις Συνεργασίας στην Ελλάδα πριν τη Μεταπολίτευση

2.1 Εισαγωγή.....15

2.2 Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα.....15

2.3 Οι Κυβερνήσεις Συνεργασίας πριν τη Μεταπολίτευση.....16

2.4 Αποτίμηση της Κυβερνητικής Συνεργασίας.....19

2.5 Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας Κωνσταντίνου Καραμανλή(1974).....20

2.6 Ανακεφαλαίωση.....23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Κυβερνήσεις Συνεργασίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1989-2015

3.1 Εισαγωγή.....	24
3.2 Κυβέρνηση Τζαννή Τζαννετάκη.....	24
3.3 Κυβέρνηση Ξενοφώντα Ζολώτα.....	28
3.4 Κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου.....	30
3.5 Κυβέρνηση Αντώνη Σαμάρα.....	33
3.6 Κυβέρνηση Αλέξη Τσίπρα.....	36
3.7 Εκλογικές Αναμετρήσεις και Κυβερνήσεις περιόδου 1974-2015.....	39
3.8 Ανακεφαλαίωση.....	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Κυβερνήσεις Συνεργασίας: Ομοιότητες και Διαφορές Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Εμπειρίας

4.1 Εισαγωγή.....	44
4.2 Ομοιότητες και Διαφορές	44
4.3 Συμπέρασμα.....	45

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	48
--------------------------	-----------

Κατάλογος Πινάκων

1.1 Κυβερνήσεις σε 17 χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο 1944-2009.....	9
3.1 Εκλογικές αναμετρήσεις και κυβερνήσεις στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1974-2015.....	41
4.1 Αποτέλεσμα Προσομοίωσης Εκλογικής Αναμέτρησης «Σεπτέμβριος 2015».....	47

Κατάλογος Διαγραμμάτων

1.1 Το ποσοστό του χρόνου διακυβέρνησης αυτοδύναμων κυβερνήσεων έναντι κυβερνήσεων συνεργασίας σε ευρωπαϊκές χώρες κατά την περίοδο 1945-1999.....	7
--	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συμπληρώνονται σχεδόν 200 χρόνια από την απελευθέρωση και την συγκρότηση ελληνικού κράτους, και στο διάστημα αυτό έχουν σχηματιστεί αρκετές κυβερνήσεις συνεργασίας στην ελληνική πολιτική σκηνή. Οι συνεργασίες αυτές ήταν αποτέλεσμα κατά κανόνα σύγκλισης δύο ή περισσότερων κομμάτων που στόχευαν στην αντιμετώπιση μιας δύσκολης κατάστασης που ανέκυπτε την δεδομένη χρονική στιγμή.

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει τις κυβερνήσεις συνεργασίας που σχηματίστηκαν στην Ελλάδα από την Μεταπολίτευση και μετά, να εξετάσει εάν αυτές ήταν αποτέλεσμα πολιτικού πολιτισμού, καθώς και αν η εμπειρία που προέκυψε μέσα από αυτές οδήγησε στη διαμόρφωση κουλτούρας κυβερνήσεων συνεργασίας. Συγκεκριμένα, δίδεται απάντηση στο ερώτημα εάν πέτυχαν το σκοπό τους και αποτέλεσαν έναυσμα για την προώθηση κουλτούρας ευρύτερης πολιτικής συνεργασίας και συναίνεσης στην ελληνική πολιτική σκηνή ή αποτέλεσαν απλά μια σύντομη παρένθεση σύγκλισης πρόσκαιρων πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Η μέθοδος που ακολουθείται για την προκείμενη εργασία είναι η επαγωγική. Συγκεκριμένα, αναζητήθηκε πρωτογενές υλικό μέσα από τα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων για την περιγραφή τόσο του πολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο συγκροτήθηκαν οι κυβερνήσεις συνεργασίας όσο και των ειδικότερων στόχων τους, με ταυτόχρονη παράθεση σχετικής βιβλιογραφίας.

Στο *Κεφάλαιο 1* αναπτύσσεται συνοπτικά ένα θεωρητικό περίγραμμα σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την συγκρότηση κυβερνήσεων συνεργασίας και παρουσιάζεται η σχετική ευρωπαϊκή εμπειρία.

Στο *Κεφάλαιο 2* πραγματοποιείται σύντομη ιστορική αναδρομή στις κυβερνήσεις συνεργασίας πριν τη Μεταπολίτευση και παρουσιάζονται περισσότερες λεπτομέρειες για την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1974 υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Στο *Κεφάλαιο 3* παρουσιάζονται οι κυβερνήσεις συνεργασίας κατά το χρονικό διάστημα 1989-2015. Από τις προγραμματικές δηλώσεις του εκάστοτε πρωθυπουργού, όπως

παρατίθενται στα σχετικά πρακτικά της Βουλής, αναδεικνύεται το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο οι κυβερνήσεις αυτές συγκροτήθηκαν και οι ειδικότεροι στόχοι που τέθηκαν.

Στο *Κεφάλαιο 4*, που αποτελεί και το τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, επιχειρείται η σύγκριση μεταξύ της ελληνικής και της ευρωπαϊκής εμπειρίας για τις κυβερνήσεις συνεργασίας με στόχο την εύρεση των κυριότερων ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ τους, καθώς και την επεξήγηση αυτών. Ακολουθεί τέλος, μία εκτίμηση για το μέλλον του κομματικού συστήματος στη χώρα, λαμβάνοντας υπόψη ιδιαίτερα την τελευταία αλλαγή του εκλογικού νόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

1.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται, αρχικά εν συντομία, οι κυριότεροι παράγοντες που επηρεάζουν την συγκρότηση κυβερνήσεων συνεργασίας (ή μη). Στην δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η ευρωπαϊκή εμπειρία σχετικά με τις κυβερνήσεις συνεργασίας, που αποτελούν τον κανόνα ειδικά στις δυτικο-ευρωπαϊκές δημοκρατίες, αν και υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα τόσο όσο αφορά στη συχνότητα εμφάνισής τους όσο και στα χαρακτηριστικά τους. Τέλος, παρουσιάζονται συνοπτικά οι περιπτώσεις τεσσάρων χωρών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

- i. Ηνωμένο Βασίλειο
- ii. Ιταλία
- iii. Γερμανία
- iv. Ολλανδία

1.2 Κυβερνήσεις Συνεργασίας: Παράγοντες Επίδρασης

Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που επιδρούν στο σχηματισμό μονοκομματικών κυβερνήσεων ή κυβερνήσεων συνεργασίας: το κομματικό σύστημα, το εκλογικό σύστημα, το πολιτικό πλαίσιο (ή συγκυρία), καθώς και η πολιτική κουλτούρα.

Καταρχήν, το κομματικό σύστημα, ως παράγοντας επίδρασης, ορίζεται ως η πολιτική πραγματικότητα που διαμορφώνουν οι κομματικές δυνάμεις τόσο ως αριθμητικό άθροισμα ανεξάρτητων οντοτήτων όσο και ως σύμπλεγμα διακομματικών σχέσεων. Το κομματικό σύστημα με βάση το αριθμητικό κριτήριο διακρίνεται σε πλήρη δικομματισμό, ατελή δικομματισμό ή σύστημα των «δυόμιση κομμάτων», σε περιορισμένο, μέσο ή

«κονιορτοποιημένο» πολυκομματισμό κ.ά. Ο πλήρης δικομματισμός περιγράφει την πολιτική κατάσταση όπου δύο κόμματα δεσπόζουν στην πολιτική ζωή του τόπου και όπου κάθε εκλογική αναμέτρηση κυριαρχείται σχεδόν αποκλειστικά από τον ανταγωνισμό τους. Έτσι, συνήθως το κόμμα που επικρατεί στις εκλογές είναι σε θέση να σχηματίσει αυτοδύναμη μονοκομματική κυβέρνηση ενώ το ηττημένο κόμμα κυριαρχεί στο χώρο της αντιπολίτευσης και περιμένει τη σειρά του για να γίνει κυβέρνηση. Με άλλα λόγια, στον πλήρη δικομματισμό έχουμε εναλλαγή μονοκομματικών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και κυβερνήσεων. Στον ατελή δικομματισμό, τα δύο κυρίαρχα κόμματα συγκεντρώνουν συνήθως το 70-80% των ψήφων και απαιτείται κάποια διακομματική συμμαχία για τον σχηματισμό κυβέρνησης. Στον πολυκομματισμό υπάρχουν τέσσερα κατ' ελάχιστον σημαντικά κόμματα και έπειτα από κάθε εκλογική αναμέτρηση είναι δυνατή η συγκρότηση πολλών κυβερνητικών σχημάτων. Συχνά, το κομματικό σύστημα έχει μεγαλύτερη σημασία από τις συνταγματικές ρυθμίσεις για το σύστημα κυβέρνησης των σύγχρονων πολιτευμάτων (Καμτσίδου, 2011).

Η οργανωμένη πολιτική εξουσία μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε διάφορες υποδιαίρεσεις ανάλογα με τα κριτήρια που εφαρμόζονται. Για παράδειγμα, η δημοκρατία ή η μοναρχία αποτελούν πολιτικά καθεστώτα, ενώ η προεδρική ή η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι παραλλαγές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο συναινετικός κοινοβουλευτισμός και ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός (ή κοινοβουλευτισμός τύπου Westminster) αποτελούν διαφοροποιημένες εκδοχές του κοινοβουλευτικού συστήματος και αναφέρονται στον σχηματισμό συμμαχικών ή μονοκομματικών αντίστοιχα κυβερνήσεων, κάτι που συνδέεται ευθέως με το κομματικό σύστημα κάθε χώρας (Διαμαντόπουλος, 2015).

Επιπρόσθετα, το εκλογικό σύστημα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό κυβερνήσεων. Συγκεκριμένα, το εκλογικό σύστημα περιγράφει τον τρόπο και τις προϋποθέσεις μετατροπής των ψήφων σε εκλεγμένους αντιπροσώπους. Τα εκλογικά συστήματα μπορεί να κατηγοριοποιηθούν εν γένει σε τρεις κατηγορίες: α) τα πλειοψηφικά, που βασίζονται στην αρχή της πλειοψηφίας, β) τα αναλογικά, που βασίζονται στην αρχή της αναλογικής εκπροσώπησης, και γ) τα μικτά (ενισχυμένη αναλογική, βελτιωμένο πλειοψηφικό) (Ρωμαιο, 2013). Στις περισσότερες χώρες, το εκλογικό σύστημα ορίζεται από μια σειρά κανόνων δικαίου, κάποιοι εκ των οποίων έχουν ενσωματωθεί στο Σύνταγμα και άλλοι στην εκλογική νομοθεσία, παραμένοντας ωστόσο ενιαίο για όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι αναλογικά εκλογικά

συστήματα τείνουν να ευνοούν τον κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων και συνεπώς και κυβερνήσεις συνεργασίας, ενώ πλειοψηφικά αναλογικά συστήματα οδηγούν σε ενίσχυση των μεγαλύτερων κομμάτων στο κοινοβούλιο και επομένως οδηγούν ευκολότερα σε μονοκομματικές κυβερνήσεις (Ριζάς, 2016).

Σε ό,τι αφορά στην πολιτική συγκυρία, σε πολλές περιπτώσεις κρίσιμες καταστάσεις σε μια χώρα είναι δυνατό να απαιτούν ευρύτερη συναίνεση για την αντιμετώπισή τους και το ίδιο το πολιτικό σύστημα να αποζητά κυβερνήσεις συνεργασίας αντί για μονοκομματικές κυβερνήσεις. Κάποιες φορές, τέτοιες λύσεις επιβάλλονται και από εξωγενείς παράγοντες σε μια χώρα, όπως φανερώνουν οι καταστάσεις που βιώνονται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα.

Τέλος, η πολιτική κουλτούρα τόσο των κομμάτων όσο και των πολιτών ασκεί εξίσου επίδραση. Η δημοκρατία είναι ένα σύστημα θεσμών ριζωμένων σε μια πολιτική κουλτούρα. Το θεσμικό σύστημα μπορεί να καθορίσει το πλαίσιο για αυτή την κουλτούρα, αλλά δεν μπορεί να τη δημιουργήσει ή να εξασφαλίσει τη σταθερότητά της. Η ίδια αρχή ισχύει και για την απολυταρχική κυβέρνηση. Ένας μονάρχης εξαρτάται επίσης από την κατάλληλη πολιτική κουλτούρα, που βασίζεται σε πολιτικά πειθήνια υποκείμενα και όχι ενεργά και προσηλωμένα συστήματα (Δεμερτζής, 1989).

1.3 Η Ευρωπαϊκή Εμπειρία με τις Κυβερνήσεις Συνεργασίας

Οι περισσότερες μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τις κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ευρώπη αναφέρονται σε δυτικοευρωπαϊκές χώρες και για λόγους ευκολίας μπορούν να χωριστούν χρονικά σε δύο περιόδους (Döring & Johan, 2013): Κατά την πρώτη περίοδο, τέλη της δεκαετίας του 1960 – αρχές της δεκαετίας του '70, αναπτύχθηκε η βασική θεωρία σχετικά με τον σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας (Axelrod, 1970 & Riker, 1962), ενώ η δεύτερη περίοδος μελέτης ξεκίνησε τη δεκαετία του '90 και αφορούσε στη συστηματική διερεύνηση των λόγων σχηματισμού και διάσπασης κυβερνήσεων συνεργασίας (Martin & Stevenson, 2001 & Warwick, 1996).

Ειδικότερα, η πρώτη σχολή μελετητών κατέταξε τα κόμματα που απαρτίζουν ένα κυβερνητικό συνασπισμό σε δύο κατηγορίες: αυτά που απλά αναζητούν θέση στην κυβέρνηση και αυτά που αναζητούν πολιτική συναίνεση (Axelrod, 1970). Η θεωρία σχετικά με τα πρώτα κόμματα προβλέπει ότι στην περίπτωσή τους σχηματίζονται οι κατά το δυνατόν ελάχιστοι κυβερνητικοί συνασπισμοί που εξασφαλίζουν την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο και δεν περιέχουν οποιοδήποτε άλλο «αχρείαστο» εταίρο. Η δεύτερη περίπτωση αφορά σε κόμματα που σχετίζονται στον πολιτικό χώρο και συμμετέχουν σε ένα διευρυμένο συνασπισμό, προσπαθώντας κατά κύριο λόγο να πετύχουν πολιτική συνοχή (Döring & Johan, 2013).

Φαίνεται ότι οι κυβερνητικοί συνασπισμοί χρησιμοποιούν τις προγραμματικές δηλώσεις κατά το σχηματισμό κυβέρνησης περισσότερο για συμβολικούς σκοπούς, καθώς τα κρίσιμα ζητήματα που ενδέχεται να δημιουργήσουν τριβές μέσα στους κυβερνητικούς κόλπους στο μέλλον θεωρείται ότι σχετίζονται περισσότερο με τη σύνθεση του κυβερνητικού συνασπισμού και λιγότερο με το πολιτικό τους πρόγραμμα (Timmermans, 2006).

Κρίσιμο στοιχείο αποτελεί, επίσης, και το τι είδους υπουργικούς θώκους καταλαμβάνει κάθε κόμμα ενός συνασπισμού, προκειμένου να παράσχει στήριξη στην κυβέρνηση. Η κατανομή υπουργείων είναι σίγουρα ο πιο άμεσος δείκτης της διαπραγματεύσεως που λαμβάνει χώρα μεταξύ των κομμάτων που εισέρχονται σε ένα κυβερνητικό σχήμα και είναι εξίσου σημαντική τόσο για τα κόμματα που απλά ενδιαφέρονται για μερίδιο στην εξουσία όσο και για τα κόμματα που στοχεύουν σε πολιτική συναίνεση. Ποσοτικές αναλύσεις της κατανομής υπουργείων έχουν δώσει ξεκάθαρα εμπειρικά συμπεράσματα: τα κόμματα ενός συνασπισμού λαμβάνουν υπουργικά πόστα ανάλογα με τον αριθμό εδρών που κατέχουν στη Βουλή (Back, Debus, & Dumont, 2011).

Πάντως, οι θεωρίες που αναπτύσσονται για να εξηγήσουν το σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας και τη διάρκεια διακυβέρνησής τους εφαρμόζονται ικανοποιητικά σε μία ή δύο χώρες αλλά όχι και στις υπόλοιπες περιπτώσεις (Schofield, 1987).

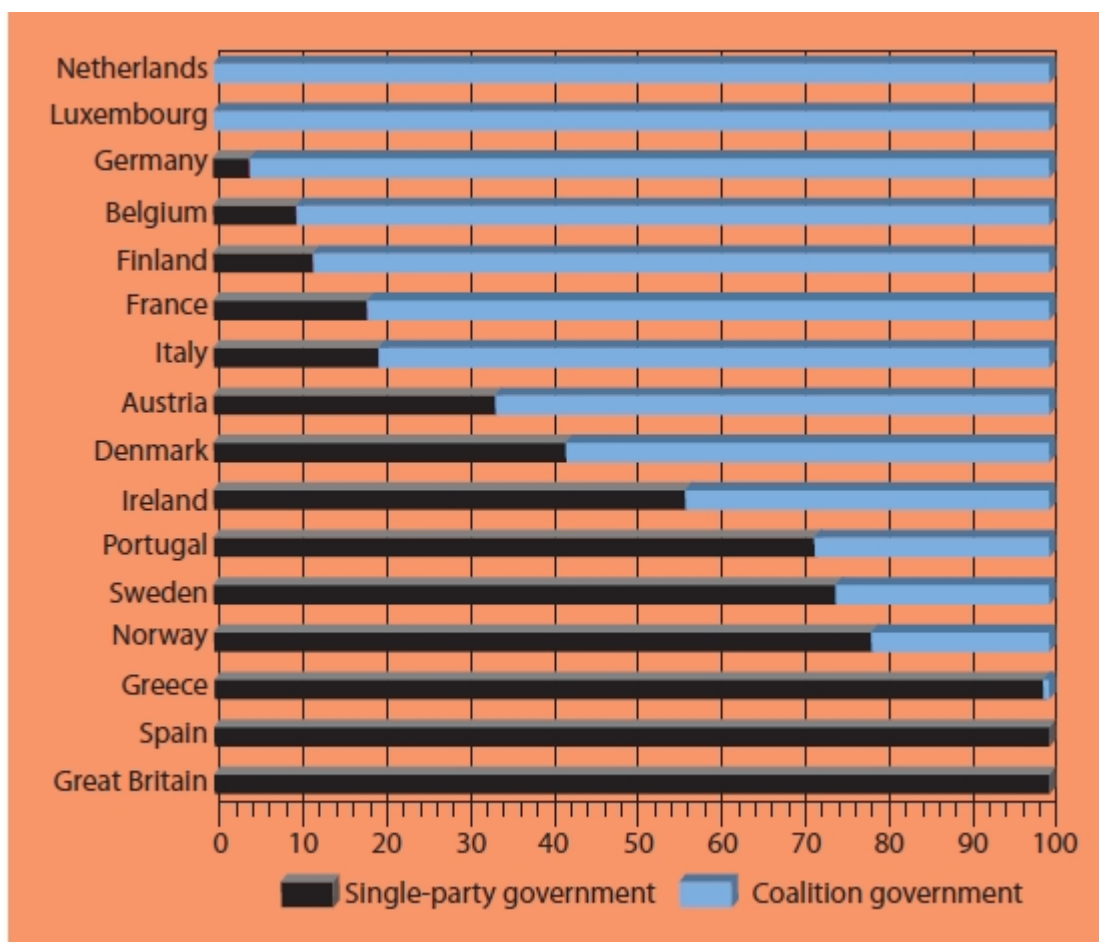
Σε ό,τι αφορά στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα, στο *Διάγραμμα 1.1* παρουσιάζεται το ποσοστό της χρονικής διάρκειας που υπήρξε αυτοδύναμη κυβέρνηση ή κυβέρνηση συνεργασίας σε διάφορες δυτικές ευρωπαϊκές χώρες κατά την περίοδο 1945-1999

(Boucek, 2010). Είναι εμφανές ότι στην Μεγάλη Βρετανία, στην Ισπανία και στην Ελλάδα κυβέρνησαν μονοκομματικές κυβερνήσεις σε ποσοστά που αγγίζουν το 100%. Στην Πορτογαλία, Σουηδία και Νορβηγία, επίσης, κυβέρνησαν κατά κύριο λόγο μονοκομματικές κυβερνήσεις, ενώ η Ιρλανδία και η Δανία βρίσκονται στο μέσο του γραφήματος καθώς τα ποσοστά για μονοκομματικές κυβερνήσεις και για κυβερνήσεις συνεργασίας μοιράζονται.

Σε Αυστρία, Ιταλία, Γαλλία, Φιλανδία και Βέλγιο παρατηρούνται κατά κανόνα κυβερνήσεις συνεργασίας, ενώ στον αντίποδα των Μεγάλη Βρετανία, Ισπανία και Ελλάδα βρίσκονται η Γερμανία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία, όπου σχηματίζονται σχεδόν αποκλειστικά κυβερνήσεις συνεργασίας.

Διάγραμμα 1.1

Το ποσοστό του χρόνου διακυβέρνησης αυτοδύναμων κυβερνήσεων έναντι κυβερνήσεων συνεργασίας σε ευρωπαϊκές χώρες κατά την περίοδο 1945-1999.

Πηγή: Müller & Strøm, 2000 όπως ανατυπώθηκε από Boucek, 2010.

Περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ευρώπη παρατίθενται στον *Πίνακα 1.1*, όπου παρουσιάζονται στοιχεία από 479 κυβερνήσεις σε 17 δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες κατά το χρονικό διάστημα 1944-2009 (Hobolt & Karp, 2010). Όπως προκύπτει από το σχετικό άρθρο, οι κυβερνήσεις συμμαχίας αποτελούν τον κανόνα αν και υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα. Είναι εμφανής, επίσης, μια αυξανόμενη τάση τα τελευταία 20 χρόνια σχηματισμού κυβερνήσεων συνεργασίας.

Στο 50% των περιπτώσεων τουλάχιστον, δύο ή τρία κόμματα μοιράστηκαν την κυβερνητική εξουσία, ενώ σε περίπου στο ένα τρίτο των περιπτώσεων, σχηματίστηκαν μονοκομματικές κυβερνήσεις. Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι κυβερνήσεις συνεργασίας εμφανίζονται συχνά στο Λουξεμβούργο, Ισλανδία, Γερμανία, Αυστρία, Πορτογαλία, Ολλανδία και Βέλγιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αυστρία, στην οποία εμφανίζονται διευρυμένοι κυβερνητικοί συνασπισμοί με κατοχή του 72% των εδρών κατά μέσο όρο. Στην Ολλανδία στο Βέλγιο και στην Φιλανδία, σχηματίζονται συνήθως κυβερνήσεις με περισσότερα από τρία κόμματα («πλεονασματικοί πλειοψηφικοί συνασπισμοί», «surplus majority coalition»). Αντίθετα, στη Γερμανία σχηματίζονται κατά κανόνα «ελάχιστοι νικηφόροι συνασπισμοί» (minimum winning coalitions), συνασπίζεται δηλαδή ο ελάχιστος αριθμός κομμάτων για την επίτευξη πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο. Μονοκομματικές κυβερνήσεις μειοψηφίας είναι συχνές στην Ισπανία, τη Σουηδία, Νορβηγία και Δανία. Από την άλλη, μονοκομματικές κυβερνήσεις πλειοψηφίας έχουν σχηματιστεί τουλάχιστον μία φορά τα τελευταία 60 χρόνια σε 11 από τις 17 χώρες που εξετάστηκαν, ενώ αποτελούν σχεδόν αποκλειστικά τον κανόνα στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ελλάδα. Φαίνεται ότι το εκλογικό σύστημα στις τελευταίες δύο χώρες ήταν τέτοιο που ευνοούσε αυτό το είδος κυβερνήσεων (Hobolt & Karp, 2010).

Στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου παρουσιάζονται χαρακτηριστικές περιπτώσεις χωρών της Δυτικής Ευρώπης ως προς το σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας, όπως είναι του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιταλίας, της Γερμανίας και της Ολλανδίας.

Πίνακας 1.1

Κυβερνήσεις σε 17 χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατά την περίοδο 1944-2009.

	Single Minority	Single Majority	Coalition Minority	Minimum Winning Coalition	Surplus Coalition	Cabinet Seat Share	Largest Party Seat Share	Number of Cabinet Parties	<i>n</i>
Austria	3.8%	15.4%		65.4%	15.4%	72.7	45.5	1.9	26
Belgium	5.1%	7.7%	5.1%	35.9%	46.2%	62.1	31.8	3.5	39
Denmark	40.0%		48.6%	11.4%		40.1	36.1	2.0	35
Finland	8.5%		12.8%	19.1%	44.7%	56.5	26.9	3.5	47
France	19.2%	15.4%	7.7%	26.9%	30.8%	59.8	46.7	2.1	26
Germany	10.3%	3.4%		65.5%	20.7%	57.1	46.8	2.1	29
Greece	7.1%	71.4%		7.1%	7.1%	58.3	53.4	1.2	14
Iceland	13.8%		3.4%	69.0%	13.8%	56.3	36.9	2.2	29
Ireland	24.0%	24.0%	20.0%	32.0%		51.3	48.5	1.8	25
Italy	25.5%		16.4%	18.2%	38.2%	52.4	39.2	3.1	55
Luxembourg				83.3%	16.7%	69.6	41.1	2.1	18
Netherlands			11.5%	38.5%	50.0%	61.2	30.8	3.2	26
Norway	41.4%	20.7%	20.7%	17.2%		45.9	45.2	1.9	29
Portugal	22.2%	16.7%		44.4%	16.7%	52.0	42.7	1.8	18
Spain	66.7%	16.7%		16.7%		48.8	48.8	1.0	12
Sweden	64.3%	7.1%	7.1%	21.4%		46.8	46.0	1.5	28
United Kingdom	4.3%	95.7%				54.9	54.9	1.0	23
Total	20.3%	13.2%	11.1%	32.4%	21.3%	55.2	40.6	2.3	479

Πηγή: Strøm, Muller, & Bergman, 2008, όπως επικαιροποιήθηκε από τους Hobolt & Karp, 2010

1.3.1 Ηνωμένο Βασίλειο

Το Ηνωμένο Βασίλειο έχει χαρακτηριστεί πολλές φορές ως αρχέτυπο της δημοκρατίας του Westminster και το αντίθετο παράδειγμα στη συνήθη πρακτική στη Δυτική Ευρώπη σχηματισμού κυβερνητικών συνασπισμών που μοιράζονται την εξουσία, καθώς στη χώρα μεταπολεμικά οι αυτοδύναμες κυβερνήσεις ήταν ο κανόνας, αν και τα τελευταία χρόνια μια διαφορετική κατάσταση έχει διαμορφωθεί στην πολιτική σκηνή της χώρας (Matthews & Flinders, 2017). Ειδικότερα, επιχειρώντας μια σύντομη αναδρομή στα εκλογικά αποτελέσματα στη χώρα, η τελευταία κυβέρνηση συνεργασίας – πριν το 2010 – παρέδωσε την εξουσία το 1945. Το 1992, παραλίγο να λάβει χώρα το πρώτο «ατύχημα» τα exit polls προέβλεπαν μια καθαρή εκλογική νίκη για τους Συντηρητικούς, που όμως δεν θα τους εξασφάλιζε την απαιτούμενη απόλυτη πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο για περίπου 25 έδρες. Όπως αποδείχθηκε από το εκλογικό αποτέλεσμα, τα exit polls είχαν υποεκτιμήσει τη νίκη των Συντηρητικών. Ειδικότερα, σημειώνοντας ρεκόρ σε ψήφους, οι Συντηρητικοί πέτυχαν καθολική πλειοψηφία στη Βουλή για 21 έδρες. Το «παραλίγο ατύχημα» του 1992, έδωσε άπλετο χρόνο στους Βρετανούς γραφειοκράτες να εξετάσουν διάφορα σενάρια πριν να συμβεί τελικά το «αδιανόητο». Στις εκλογές του 2010, τα exit polls δεν θα έπεφταν ξανά έξω καθώς είχε συσσωρευτεί αρκετή εμπειρία στην πρόβλεψη αποτελεσμάτων: προέβλεπαν 306 έδρες για τους Συντηρητικούς, 20 λιγότερες από αυτές που χρειαζόνταν για την πλήρη πλειοψηφία στη Βουλή και μόλις μία λιγότερη από τις έδρες που έλαβαν μετά την καταμέτρηση ψήφων (Dorey & Garnett, 2016).

Τα γεγονότα που οδήγησαν στο σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας μεταξύ Συντηρητικών και Φιλελεύθερων Δημοκρατικών μετά τις γενικές εκλογές τον Μάιο του 2010, που δεν έδωσαν αυτοδύναμη κυβέρνηση, έχουν παρουσιαστεί αναλυτικά από διάφορους μελετητές (Wilson, 2010; Fox, 2010). Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρχαν αρκετές εισηγήσεις μέσα στους Συντηρητικούς να προχωρήσει ο Κάμερον σε κυβέρνηση χωρίς τη σύμπραξη με κάποιο άλλο κόμμα. Κάτι τέτοιο όμως απορρίφθηκε τελικά από τον Κάμερον και τους συμβούλους του για τους εξής λόγους:

- i. Ο πρώτος λόγος έχει να κάνει με το ότι μια κυβέρνηση μειοψηφίας θα αδυνατούσε στην πράξη να εφαρμόσει τις πολιτικές λιτότητας και τις μεταρρυθμίσεις που χρειαζόνταν για την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων μετά το 2008 που θα

καθυσύχραζαν τις διεθνείς αγορές και τα ιδρύματα αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας της Βρετανίας.

- ii. Συνεπεία του πρώτου, μια κυβέρνηση μειοψηφίας θα οδηγείτο αργά ή γρήγορα σε νέες εκλογές, όπου πιθανότατα οι Συντηρητικοί θα ελάμβαναν ακόμα λιγότερες έδρες υπό το φως των μέτρων λιτότητας.
- iii. Σε μια κυβέρνηση μειοψηφίας ο Κάμερον θα ήταν ιδιαίτερα ευάλωτος στις ραδιουργίες και την κριτική της δεξιάς πτέρυγας των Συντηρητικών που εναντιώνονταν στα σχέδιά του να εκσυγχρονίσει το πρόγραμμα και το προφίλ του κόμματός του.
- iv. Τέλος, ο Κάμερον απέρριψε μια κυβέρνηση μειοψηφίας των Συντηρητικών καθώς φοβόταν ότι οι Φιλελεύθεροι Δημοκρατικοί θα επιδίωκαν συνασπισμό με τους Εργατικούς, που αν και δεν θα τους οδηγούσε στην απόλυτη πλειοψηφία μέσα στη Βουλή, θα αποτελούσε επανευθυγράμμιση της Αριστεράς, έναν στόχο των Φιλελεύθερων από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ο Κάμερον αναγνώρισε ότι συμμαχώντας με τους Φιλελεύθερους Δημοκρατικούς θα απέτρεπε μια τέτοια εξέλιξη και θα πετύχαινε τη δική του επανευθυγράμμιση της Κεντρο-Δεξιάς. Κάτι τέτοιο θα αντανάκλούσε και το γεγονός ότι 36% των ψηφοφόρων είχαν επιλέξει τους Συντηρητικούς, ενώ το 23% είχε ψηφίσει τους Φιλελεύθερους Δημοκρατικούς, οπότε το 59% των ψηφοφόρων θα εκφραζόταν στην κυβέρνηση συνεργασίας. Έτσι, ο Κάμερον θα ήταν σε θέση να υποστηρίξει ότι ο Κεντρο-Δεξιός συνασπισμός εξέφραζε καλύτερα την ιδεολογία του εκλεκτορικού σώματος και ότι υπήρχε αντί-Εργατική πλειοψηφία στη Βρετανία (Dorey & Garnett, 2016).

1.3.2 Ιταλία

Η μεταπολεμική ιστορία της πολιτικής σκηνής στην Ιταλία χωρίζεται από τους ακαδημαϊκούς αλλά και την κοινή γνώμη σε δύο διακριτές περιόδους που αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές λειτουργίες της δημοκρατίας: η Πρώτη Δημοκρατία αναφέρεται στην περίοδο 1948-1993, ενώ η Δεύτερη Δημοκρατία στην περίοδο μετά το 1993.

Κατά την πρώτη περίοδο, οι κυβερνήσεις αποτελούνταν από ένα κύριο, κεντρώο κόμμα που κυβερνούσε σε συνεργασία με άλλα κόμματα στο κεντροδεξιό και κεντροαριστερό χώρο. Ο αναλογικός χαρακτήρας του εκλογικού συστήματος, η διασπορά εξουσίας σε

πολλά κόμματα και η μειωμένη ικανότητα της κυβέρνησης για λήψη αποφάσεων οδήγησε σε μια δημοκρατία που λειτουργούσε σε συναινετική λογική και όπου στην ουσία υπήρχαν μεγάλοι κυβερνητικοί συνασπισμοί χωρίς πραγματική αλλαγή στην εξουσία. Κάθε απόφαση, λοιπόν, ήταν το αποτέλεσμα μακράς συναλλαγής και διαπραγματεύσεων ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα εξουσίας (Fabini, 2009). Το ιταλικό πολιτικό σύστημα αποτελεί πρότυπο του πολυκομματισμού και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί από αριστερά προς τα δεξιά και από «πάνω προς τα κάτω» (Borella, 1983).

Η δυσαρέσκεια και οι συγκρούσεις μεταξύ πολιτικών κομμάτων και οργανωμένων συμφερόντων, η δικαστική διερεύνηση που αποκάλυψε ένα ευρύ δίκτυο πολιτικής διαφθοράς (Tangentopoli), καθώς και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (που απαιτούσε τη λήψη οικονομικών μέτρων) κλόνισαν τα υφιστάμενα τότε κόμματα και το πολυκεντρικό σύστημα διακυβέρνησης την περίοδο 1993-1996. Υπό την επίδραση, επίσης, ενός νέου, οιονεί-πλειοψηφικού (quasi-majoritarian) εκλογικού νόμου μετά από δημοψήφισμα, νέα κόμματα σχηματίστηκαν. Με τις εκλογές του 1996, η Ιταλία πέρασε σε μια νέα εποχή όπου υπήρχε πόλωση και ανταγωνισμός για την εξουσία μεταξύ δύο συνασπισμών: ενός κεντροδεξιού και ενός κεντροαριστερού. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κόμματα που συμμετείχαν στο υπουργικό συμβούλιο μειώθηκαν από τα 8-10 (υπό τον Πρόντι το 2006-2008) σε μόλις 2 (υπό τον Μπερλουσκόνι). Έτσι, το ιταλικό πολιτικό σύστημα είναι σήμερα ανάμεσα στα λιγότερο κατακερματισμένα στην Ευρώπη (Vampra, 2009).

1.3.3 Γερμανία

Σε γενικές γραμμές, το κομματικό σύστημα στη Γερμανία χαρακτηρίζεται από το σύστημα των δύο και μισό κομμάτων, καθώς σοσιαλιστές, χριστιανοί και φιλελεύθεροι αντιπροσωπεύουν κατά μέσο όρο το 90% του εκλογικού σώματος (Borella, 1983). Για το σχηματισμό κεντρικής κυβέρνησης απαιτείται κατά κανόνα πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, καθώς οι κυβερνήσεις μειοψηφίας στη Γερμανία είναι εξαιρετικά σπάνιες και βραχύβιες. Έτσι, καθένα από τα δύο μεγάλα κόμματα στη χώρα χρειάζεται τουλάχιστον το 50% των εδρών. Σε αντίθετη περίπτωση, διαπραγματεύσεις για το σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας ξεκινούν. Σχεδόν ποτέ δεν χρειάζεται η διεξαγωγή επαναληπτικών εκλογών, καθώς τα κόμματα που αντιπροσωπεύονται στο κοινοβούλιο είναι πάντα σε θέση να συμφωνήσουν σε κάποιο είδος συνεργασίας. Συνήθως, το μεγαλύτερο κόμμα επιλέγει να

συνεργαστεί με ένα μικρό κόμμα εάν αυτό αρκεί για να επιτευχθεί η απαιτούμενη πλειοψηφία. Στην περίπτωση που αυτό δεν είναι δυνατό τότε τα δύο πρώτα κόμματα συνήθως συνασπίζονται. Μόνο σε τέσσερις περιπτώσεις κατά το χρονικό διάστημα 1975-2010 σχηματίστηκαν κυβερνήσεις συνεργασίας που αποτελούνταν από τρία κόμματα. Κυβερνήσεις με περισσότερα από τρία κόμματα δεν χρειάστηκε να σχηματιστούν (Baskaran, 2013).

1.3.4 Ολλανδία

Το Ολλανδικό εκλογικό σύστημα χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό αναλογικής εκπροσώπησης. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι από το 1900 και μετά ο αριθμός των κομμάτων στο κοινοβούλιο δεν έπεσε ποτέ κάτω από τα 7, ενώ σε πολλές περιπτώσεις ξεπέρασε τα 10. Όπως φαίνεται από το *Διάγραμμα 1.1* παραπάνω, η πολιτική σκηνή στην Ολλανδία χαρακτηρίζεται απόλυτα από κυβερνήσεις συνεργασίας. Αυτός ο κατακερματισμός του εκλογικού και κομματικού συστήματος κατέστησε το σχηματισμό και τη διατήρηση των κυβερνητικών συνασπισμών ένα ιδιαίτερα σύνθετο έργο. Συχνά, ένας σχετικά μεγάλος αριθμός από σχετικά μικρά πολιτικά κόμματα οδήγησαν σε αδύναμες πολυκομματικές κυβερνήσεις συνεργασίας. Παράλληλα, απαιτούνται συνήθως μήνες σε μετα-εκλογικές διαπραγματεύσεις πριν καταστεί δυνατός ο σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας. Είναι επίσης σύνηθες το φαινόμενο, η κυβέρνηση να αποτελείται από κόμματα που κατέβηκαν στις εκλογές με εντελώς διαφορετικά προγράμματα πολιτικής. Έτσι, οι πολιτικοί αρχηγοί, έπειτα από ένα σκληρό προεκλογικό αγώνα, πρέπει να γεφυρώσουν τις αντιθέσεις τους κατά το σχηματισμό του υπουργικού συμβουλίου και στη συνέχεια να εξασφαλίσουν ότι τα στελέχη των κομμάτων τους αφομοιώνουν την αναπόφευκτα συμβιβαστική συμφωνία πάνω στην οποία στηρίζεται η λειτουργία της πολυκομματικής κυβέρνησης. Ο εκάστοτε πρωθυπουργός με τη σειρά του δαπανά τον περισσότερο χρόνο του σε κινήσεις διπλωματίας και διαπραγματεύσεις μεταξύ των διάφορων κομμάτων ώστε να διατηρήσει τον σύνθετο πολυκομματικό κυβερνητικό συνασπισμό (Hart & Schelfhout, 2016).

1.4 Ανακεφαλαίωση

Στον παρόν κεφάλαιο παρουσιάστηκε αρχικά ο ρόλος του κομματικού συστήματος, του εκλογικού συστήματος, της πολιτικής κουλτούρας και του πολιτικού πλαισίου στο σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας. Στη συνέχεια, παρουσιάστηκε η ευρωπαϊκή εμπειρία σχετικά με το σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας. Τέλος, παρουσιάστηκαν συγκεκριμένα παραδείγματα δυτικοευρωπαϊκών χωρών, όπως είναι το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιταλία, η Γερμανία και η Ολλανδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

2.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται αρχικά τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού συστήματος και στη συνέχεια πραγματοποιείται σύντομη ιστορική αναδρομή στις κυβερνήσεις συνεργασίας πριν τη Μεταπολίτευση, ενώ τέλος ακολουθεί αναφορά στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή του 1974.

2.2 Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα

Στην Δυτική Ευρώπη, ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός ήταν ο κανόνας πριν από σχεδόν μισό αιώνα, ενώ τα τελευταία πενήντα χρόνια ο συναινετικός κοινοβουλευτισμός κυριαρχεί. Αντίθετα, στην Ελλάδα ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός και ο δικομματισμός κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή. Η δικομματική δόμηση του πολιτικού τοπίου πριν αλλά και μετά την Μεταπολίτευση δεν μπορεί να αποδοθεί σε ένα καθαρά ταξικό υπόβαθρο αλλά σε διάφορους πολιτικούς, ιστορικούς και ψυχολογικούς λόγους. Η καθυστερημένη εκβιομηχάνιση σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, η ενδοοικογενειακή αλληλεγγύη, ο εμφύλιος, ο παρατεταμένος Εθνικός Διχασμός σε Βενιζελικούς και αντι-Βενιζελικούς, και ένα διαρκές ψυχολογικό υπόστρωμα διαίρεσης της ελληνικής κοινωνίας οδήγησαν στο πιο πλήρες δικομματικό σύστημα της Ευρώπης από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μέχρι το 2012. Το δικομματικό σύστημα στη χώρα με τη συνακόλουθη προσοδοφόρα εκ περιτροπής κατοχή του κράτους αποδείχθηκε αρκετά βολικό για τους πάντες ώστε αυτό να μην απειληθεί ποτέ ουσιαστικά. Αυτή η εικόνα βέβαια άλλαξε δραματικά τα τελευταία χρόνια, καθώς η κρίση χρέους της χώρας μας εξελίχθηκε γρήγορα σε βαθιά κοινωνική, οικονομική και πολιτική κρίση που «εξαύλωσε» ταχύτατα τον παραδοσιακό ελληνικό δικομματισμό.

Στις προαναφερόμενες κοινωνικές, ιδεολογικές και οικονομικές εξελίξεις που επέφεραν τον πολυκατακερματισμό του άλλοτε διπολικού κομματικού συστήματος στην Ελλάδα πρέπει να προστεθεί και η επίδραση του εκλογικού νόμου (Διαμαντόπουλος, 2015). Το εκλογικό σύστημα είναι ένας κρίσιμος μηχανισμός επίδρασης στο κομματικό σύστημα. Στις περισσότερες χώρες, το εκλογικό σύστημα ορίζεται από μια σειρά κανόνων δικαίου, κάποιοι εκ των οποίων κατοχυρώνονται συνταγματικά και άλλοι στην εκλογική νομοθεσία, παραμένοντας ωστόσο ενιαίο για όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις. Στην Ελλάδα, αντίθετα, δεν υπάρχει κατοχυρωμένη στο Σύνταγμα εκλογική ρύθμιση για την ανάδειξη των μελών του Κοινοβουλίου, με αποτέλεσμα η εκάστοτε κυβέρνηση να ψηφίζει τον αντίστοιχο εκλογικό νόμο, που καθορίζει το εκλογικό σύστημα, σύμφωνα με τα πρόσκαιρα συμφέροντά της. Ως συνέπεια της πρακτικής αυτής, πολύ σπάνια έχουν διεξαχθεί με το ίδιο εκλογικό σύστημα έστω δύο διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις, με εξαίρεση τις επαναληπτικές.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αναλογικά εκλογικά συστήματα τείνουν να ευνοούν τον σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας, ενώ πλειοψηφικά αναλογικά συστήματα οδηγούν ευκολότερα σε μονοκομματικές κυβερνήσεις (Ριζάς, 2016). Στην Ελλάδα, η ενισχυμένη αναλογική σε διάφορες παραλλαγές αποτελεί τον κανόνα από το 1974 και μετά. Το «μπόνους» των 40 ή 50 εδρών στις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις διευκόλυνε το σχηματισμό – απλών σχετικά – κυβερνητικών συνασπισμών, κάτι που θα ήταν πραγματικά δύσκολο στο σημερινό κατακερματισμένο κομματικό σύστημα.

2.3 Οι Κυβερνήσεις Συνεργασίας πριν την Μεταπολίτευση

Στην πριν την Μεταπολίτευση περίοδο της ιστορίας της Ελλάδας, οι κυβερνήσεις συνεργασίας είναι αρκετές αλλά οι θητείες τους υπήρξαν σύντομες. Η πρώτη κυβέρνηση συνεργασίας συγκροτήθηκε τον Μάιο του 1877, με πρωθυπουργό τον ναύαρχο Κωνσταντίνο Κανάρη και με την υποστήριξη σημαντικών πολιτικών προσωπικοτήτων της εποχής, μεταξύ των οποίων οι Χαρίλαος Τρικούπης, Θεόδωρος Δηλιγιάννης, Θρασύβουλος Ζαΐμης και ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος. Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη ονομάστηκε οικουμενική, χρησιμοποιώντας τον όρο αυτόν για πρώτη φορά και είχε ως στόχο τόσο το να δημιουργήσει κλίμα πολιτικής σταθερότητας

όσο και να προετοιμάσει την χώρα ενόψει του ρωσοτουρκικού πολέμου. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1877, η κυβέρνηση μένει ακέφαλη λόγω του θανάτου του Κανάρη, ενώ η πορεία της συνεχίζεται με την εναλλαγή των μελών της στον πρωθυπουργικό θώκο μέχρι και την διάλυσή της, στις 11 Ιανουαρίου 1878 (Κορδάτος, 1959).

Η διεξαγωγή εκλογών στις 7 Νοεμβρίου 1926 δεν ανέδειξε αυτοδύναμη κυβέρνηση λόγω του αναλογικού εκλογικού συστήματος και προκειμένου να αποφευχθεί η δημιουργία πολιτικής αστάθειας, αποφασίστηκε στις 4 Δεκεμβρίου 1926 ο σχηματισμός οικουμενικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη. Η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη, επίσης ονομάστηκε οικουμενική, καθώς είχε την υποστήριξη των τεσσάρων πρώτων κομμάτων: δύο βενιζελικών, την Ένωση Φιλελευθέρων και την Δημοκρατική Ένωση και δύο αντιβενιζελικών, το Λαϊκό κόμμα και το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Η «συγκατοίκηση» όμως υπήρξε βραχύβια διαφεύδοντας τις προσδοκίες που είχε δημιουργήσει, καθώς από την πρώτη στιγμή υπήρξαν διαφωνίες και τριβές σε θέματα πολιτικής και οικονομικής φύσης, με αποκορύφωση την αποχώρηση του Λαϊκού κόμματος και την πτώση τελικά της κυβέρνησης στις 17 Αυγούστου 1927. Παρά το σύντομο χρονικό διάστημα διακυβέρνησης, η συγκεκριμένη κυβέρνηση πρόλαβε και έθεσε σε εφαρμογή νέο Σύνταγμα στις 3 Ιουνίου 1927 (Δαφνής, 1955).

Η επόμενη προσπάθεια δημιουργίας βιώσιμης κυβερνητικής συνεργασίας ήταν ο σχηματισμός κυβέρνησης εθνικής ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, στις 18 Οκτωβρίου 1944. Στην κυβέρνηση αυτή συμμετέχει το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), μέλη του οποίου είναι εκπρόσωποι του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ). Η συνεργασία δεν υπήρξε ομαλή και εποικοδομητική, καθώς υπήρξαν διαφωνίες σε θεμελιώδη ζητήματα, με αποκορύφωμα το ζήτημα της αποστράτευσης των ανταρτικών ομάδων. Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ υποστήριζαν τη δυνατότητα διατήρησης της στρατιωτικής ισχύος του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΛΑΣ) στον υπό σύσταση εθνικό στρατό, ενώ η πλευρά του Γ. Παπανδρέου επιθυμούσε το αντίθετο. Αποτέλεσμα αυτής της αντιπαράθεσης υπήρξε η αποχώρηση των Αριστερών υπουργών και η κατάρρευση του κυβερνητικού σχήματος στις 29 Νοεμβρίου 1944 (Ριζάς, 2012).

Οι εκλογές του Μαρτίου 1946 δεν ανέδειξαν αυτοδύναμη κυβέρνηση με αποτέλεσμα να συγκροτηθεί ένας κυβερνητικός σχηματισμός υπό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη με την συμμετοχή του Λαϊκού Κόμματος και των μικρών βενιζελογενών κομμάτων, το

Μεταρρυθμιστικό Κόμμα και το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων. Στόχος της κυβέρνησης ήταν να διαχειριστεί τον ανταρτοπόλεμο. Η αποτυχία, όμως, αντιμετώπισης του έπληξε την εικόνα της Ελλάδας διεθνώς και ταυτόχρονα προκάλεσε την δυσαρέσκεια των Βρετανών και των Αμερικανών, οι οποίοι προέτρεψαν την διεύρυνση του κυβερνητικού σχήματος με την συμμετοχή και κομμάτων του Κέντρου. Ο νέος κυβερνητικός συνασπισμός που προέκυψε στις 24 Ιανουαρίου 1947, γνωστός ως «Επτακέφαλος Κυβέρνησις», υποστηριζόταν από όλα τα κόμματα της Βουλής υπό την καθοδήγηση του εξωκοινοβουλευτικού, πρώην διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, Δημητρίου Μάξιμου. Στις 29 Αυγούστου 1947, μετά από επτά περίπου μήνες, η κυβέρνηση του Μάξιμου έπεσε, καθώς απέτυχε να προχωρήσει στη εκκαθάριση των ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) (Ποταμιάνος, 2003).

Τον Σεπτέμβριο του 1947, υπό την πίεση των Αμερικανών, σχηματίζεται νέο κυβερνητικό σχήμα με την συμμετοχή του Λαϊκού Κόμματος και του Κόμματος των Φιλελευθέρων υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Σκοπός της ήταν να συσπειρώσει τις αστικές πολιτικές δυνάμεις και να διευρύνει τη νομιμοποίηση των κοινοβουλευτικών της στόχων. Από την πρώτη στιγμή της συγκρότησής της υπήρξαν τριβές μεταξύ των στελεχών των δύο κομμάτων που την αποτελούσαν. Η κυβέρνηση θα συνεχίσει μέχρι και τις 6 Ιανουαρίου 1950 με διευρυμένο σχήμα, καθώς δέχθηκε ως ισότιμους εταίρους το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα (ΕΕΚ) του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και το Νέο Κόμμα (Ν.Κ.) του Σπύρου Μαρκεζίνη, με μία διαφορά: ο Αλέξανδρος Διομήδης διαδέχθηκε τον Ιούνιο του 1949 τον αποβιώσαντα Θεμιστοκλή Σοφούλη (Νικολακόπουλος, 2008).

Στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 5 Μαρτίου 1950 δεν προέκυψε αυτοδύναμη κυβέρνηση, καθώς κάτι τέτοιο δεν ευνοήθηκε από το εκλογικό σύστημα της απλής αναλογικής που εφαρμόστηκε. Η συμμαχική κυβέρνηση του Σοφοκλή Βενιζέλου, που υποστηρίχθηκε από το Λαϊκό Κόμμα και από κεντρικούς πολιτικούς, ορκίστηκε στις 23 Μαρτίου 1950, αλλά έπειτα από την απειλή για διακοπή της αμερικανικής βοήθειας οδηγήθηκε στις 15 Απριλίου 1950 σε παραίτηση, μη έχοντας συμπληρώσει ούτε καν ένα μήνα θητείας. Στην συνέχεια δημιουργήθηκαν βραχύβιοι συνασπισμοί κυβέρνησης μεταξύ Φιλελευθέρων και Παπανδρέου και Φιλελευθέρων – Παπανδρέου – Λαϊκών με εναλλαγή στον πρωθυπουργικό θώκο του Νικολάου Πλαστήρα και του Σοφοκλή Βενιζέλου.

Για μια ακόμη φορά το σύστημα της αναλογικής των εκλογών της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 οδήγησε στην συγκρότηση συμμαχικής κυβέρνησης υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα και την υποστήριξη του Κόμματος των Φιλελευθέρων και της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κεντρώων (ΕΠΕΚ). Η νέα κυβέρνηση ορκίστηκε στις 27 Οκτωβρίου 1952. Κύριο μέλημά της αποτέλεσε η ψήφιση νέου συντάγματος. Παράλληλα, ολοκλήρωσε την ένταξη της Ελλάδας στο NATO και επεδίωξε να επιτύχει σταθεροποίηση των δημοσίων οικονομικών της χώρας, ενόψει της ολοκλήρωσης του Σχεδίου Μάρσαλ. Τον Απρίλιο 1952 ψήφισε το νόμο «περί μέτρων ειρηνεύσεως», με τον οποίο μετατράπηκαν 2000 θανατικές καταδίκες σε ισόβια. Προχώρησε σε έργα υποδομής, εθνικοποιήσεις, διανομή γης στους ακτήμονες, στην καθιέρωση του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος, ενώ παρείχε για πρώτη φορά στις γυναίκες τη δυνατότητα να ασκήσουν το εκλογικό δικαίωμα. Παρόλα αυτά, στιγματίστηκε από τις πολιτικές δίκες του Μπελογιάννη και των Αεροπόρων. Η κυβέρνηση του Πλαστήρα-Βενιζέλου δεν διακρινόταν για την συνοχή της, καθώς το προσωπικό στοιχείο των αρχηγών των δύο κομμάτων που την στήριζαν ήταν έντονο. Η συντηρητική παράταξη της αξιωματικής αντιπολίτευσης και ο αμερικανικός παράγοντας διακρίνοντας τον ανταγωνισμό των κυβερνητικών εταίρων πίεζαν για την διεξαγωγή νέων εκλογών, οδηγώντας την κυβέρνηση τελικά σε παραίτηση στις 11 Οκτωβρίου 1952, έπειτα από τον προσδιορισμό εκλογών για τις 16 Νοεμβρίου 1952 (Νικολακόπουλος, 2003).

2.4 Αποτίμηση της Κυβερνητικής Συνεργασίας πριν την Μεταπολίτευση

Παρουσιάζοντας τις κυβερνήσεις συνεργασίας πριν την Μεταπολίτευση διαπιστώνουμε ότι υπήρξαν αρκετές σε αριθμό. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην επιλογή του απλού αναλογικού εκλογικού συστήματος που δεν εξασφάλιζε αυτοδυναμία σε κανένα κόμμα. Ταυτόχρονα, όμως οι ιστορικές συγκυρίες ή και οι βρετανικές και αμερικανικές παρεμβάσεις οδήγησαν στην συγκρότηση κυβερνητικών σχημάτων τόσο μεταξύ συγγενών κομμάτων όσο και ιστορικά αντίθετων ιδεολογικά παρατάξεων. Υπήρξαν κυβερνητικοί συνασπισμοί που είχαν αξιόλογο έργο, όπως ήταν Κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη και τον Νικόλαο Πλαστήρα και κυβερνητικοί συνασπισμοί, που δεν άφησαν αξιόλογη κληρονομιά, δημιουργώντας όμως παράλληλα την πεποίθηση ότι οι

μονοκομματικές κυβερνήσεις ήταν οι μόνες που μπορούσαν να προσφέρουν πολιτική σταθερότητα και συνοχή (Ριζάς, 2012).

2.5 Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας Κωνσταντίνου Καραμανλή (1974)

Η μεταπολιτευτική πολιτική ιστορία εγκαινιάζεται από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, τον Ιούλιο του 1974. Έχουν προηγηθεί τα δραματικά γεγονότα της κατάλυσης της Δημοκρατίας το 1967 από τους Συνταγματάρχες, η ανατροπή του Γεωργίου Παπαδόπουλου στα τέλη του 1973 και η εγκαθίδρυση του καθεστώτος του Ιωαννίδη, το πραξικόπημα εναντίον του Μακάριου, η εισβολή του Αττίλα στην Κύπρο και η διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν στην κατάρρευση της χούντας του Ιωαννίδη και ανάγκασαν τους στρατιωτικούς να παραδώσουν την διακυβέρνηση της χώρας στους πολιτικούς, αντιλαμβανόμενοι το αδιέξοδο στο οποίο είχε οδηγηθεί η χώρα (Αποστολόπουλος, 2012).

Η επιλογή του αυτοεξόριστου Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων μεταξύ κυρίως του Ευάγγελου Αβέρωφ και του στρατηγού Φαίδωνα Γκιζίκη, ο οποίος είχε διορισθεί Πρόεδρος Δημοκρατίας από την Χούντα. Μάλιστα, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνου Καραμανλή, κατόρθωσε να υπερκεράσει την τελευταία στιγμή συμφωνία που είχε επιτευχθεί και με την οποία είχε ανατεθεί η διακυβέρνηση της χώρας στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και στον Γεώργιο Μαύρο ως αντιπρόεδρο και υπουργό Εξωτερικών (Υφαντόπουλος, 2012).

Πριν αναλάβει την διακυβέρνηση της χώρας, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έθεσε δύο όρους που τους θεωρούσε απαραίτητους. Συγκεκριμένα, ζήτησε οι ένοπλες δυνάμεις να μην έχουν καμία ανάμειξη στην πολιτική της κυβέρνησής του, καθώς και την συμπαράσταση όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Εφόσον έλαβε τις ανάλογες διαβεβαιώσεις, ορκίστηκε τα ξημερώματα της 24ης Ιουλίου πρωθυπουργός της χώρας. Στην συνέχεια προχώρησε στον σχηματισμό κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, έχοντας πλήρη αντίληψη ότι η κρισιμότητα των καταστάσεων επέβαλε τη δημιουργία κυβέρνησης ευρύτερου πολιτικού φάσματος. Για αυτό τον λόγο υπουργικές θέσεις ανέλαβαν στελέχη των προδικτατορικών κομμάτων, της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) και της

Ένωσης Κεντρώων, καθώς και προσωπικότητες που είχαν διακριθεί για τον αντιδικτατορικό τους αγώνα. Τα μέλη της κυβέρνησης ορκίστηκαν σε δύο στάδια: Το απόγευμα της 24ης Ιουλίου 1974 ορκίστηκαν οι δέκα πρώτοι υπουργοί και δύο μέρες αργότερα οι υπόλοιποι υπουργοί και υφυπουργοί (Σταθόπουλος, 2012). Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ανέλαβε ο Γεώργιος Μαύρος, έπειτα από την άρνηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ο οποίος δήλωσε δημόσια την υποστήριξή του στο νέο σχήμα.

Σε τηλεοπτικό του διάγγελμα στις 25 Ιουλίου ο πρωθυπουργός πλέον Κωνσταντίνος Καραμανλής απευθυνόμενος στον ελληνικό λαό επισημαίνει τις προτεραιότητες για την κυβέρνησή του. Ειδικότερα, τονίζει την κρισιμότητα της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει η χώρα και δηλώνει ότι ζητά την υποστήριξη όλων των πολιτικών δυνάμεων καθώς και κάθε πολίτη προκειμένου να ανταπεξέλθει στη δυσχερή συγκυρία. Η βασική του έγνοια και τα πρώτα θέματα με τα οποία θα ασχοληθεί η Κυβέρνησή του είναι το θέμα της Κύπρου και η χάραξη της δημοκρατικής πορείας της Ελλάδας (Σβολόπουλος, 1997).

Στο πλαίσιο της αποκατάστασης του δημοκρατικού πολιτεύματος και πριν ακόμα συγκροτηθεί η κυβέρνηση στο σύνολό της, ο υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ ανήγγειλε την άμεση απόλυση όλων των πολιτικών κρατούμενων, καταργώντας το στρατόπεδο της Γυάρου και προχώρησε στην παροχή αμνηστίας για όλα τα πολιτικά αδικήματα και στην απόδοση της ιθαγένειας, επιστρέφοντας παράλληλα τα διαβατήρια σε όσους τα είχε στερήσει η δικτατορία (Λαμπριάς, 1989). Με την έκδοση νομοθετικού διατάγματος στα τέλη Ιουλίου αποφασίστηκε η απόλυση όλων των γενικών γραμματέων των υπουργείων και όλων των νομαρχών. Με τη δημοσίευση της Συντακτικής Πράξης «περί αποκαταστάσεως της δημοκρατικής νομιμότητας» την 1η Αυγούστου, επανήλθε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, εκτός των άρθρων για την μορφή του πολιτεύματος. Στην συνέχεια τέθηκε σε διαθεσιμότητα και τελικά αποστρατεύθηκε ο ταξίαρχος Ιωαννίδης, ενώ με μια σειρά από ενέργειες, όπως η απομάκρυνση των τεθωρακισμένων από την Αθήνα, ο καθορισμός των αρμοδιοτήτων του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, η επαναφορά στην ενεργό δράση αξιωματικών του Πολεμικού Ναυτικού, που είχαν απομακρυνθεί από τη δικτατορία και η εξάρθρωση απόπειρας στρατιωτικού κινήματος από νοσταλγούς του παρελθόντος, η κυβέρνηση επιδίωξε την επιστροφή στη δημοκρατική ομαλότητα (Ρωμαίος, 2013).

Παράλληλα με την ενίσχυση της θέσης της στο εσωτερικό της χώρας, κύριο μέλημα της κυβέρνησης αποτέλεσε η αντιμετώπιση της δραματικής κατάστασης που είχε δημιουργηθεί από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Αντιλαμβανόμενος την αδυναμία των ενόπλων δυνάμεων να παράσχουν βοήθεια στην Κύπρο, την απροθυμία του Συμβουλίου Ασφαλείας να επέμβει και την έλλειψη αλληλεγγύης από τη διεθνή κοινότητα, έδωσε την εντολή για αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του Ν.Α.Τ.Ο. (Λαμπριάς, 1989). Την ίδια περίοδο, η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υποβάλλει αίτημα απενεργοποίησης της Συνθήκης Σύνδεσης της χώρας με την Ε.Ο.Κ., η οποία έγινε δεκτή στις 17 Σεπτεμβρίου με την ταυτόχρονη επάνοδο στο Συμβούλιο της Ευρώπης (Μπότσιου, 2005).

Ένα ακόμη βήμα, προς την δημοκρατική χάραξη της πορείας της χώρας, αποτέλεσαν οι Συνταγματικές Πράξεις με τις οποίες πανεπιστημιακοί, δικαστικοί λειτουργοί και δημόσιοι υπάλληλοι επέστρεψαν στην υπηρεσία τους, ενώ σε επίπεδο Τοπικής Αυτοδιοίκησης οι πρόεδροι και οι δήμαρχοι επανήλθαν μαζί με τα αντίστοιχα συμβούλια που είχαν εκλεγεί πριν από το 1967.

Τέλος, προκειμένου η χώρα να μπει σε δημοκρατική πορεία, με την προκήρυξη εκλογών το υπουργικό συμβούλιο ψήφισε την καθιέρωση του συστήματος της ενισχυμένης αναλογικής, με το οποίο θα διεξάγονταν οι εκλογές της 17ης Νοεμβρίου του 1974 και προχώρησε σε νομοθετικό διάταγμα με το οποίο επιτρεπόταν η δημιουργία νέων κομματικών σχηματισμών και η επαναλειτουργία των ήδη υπαρχόντων. Αυτό σήμαινε την νομιμοποίηση του Κουμμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) για πρώτη φορά μετά το 1947 (Ι.Β.Κ.Β., 2014).

Η Κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας που συγκροτήθηκε στις 24 Ιουλίου του 1974 υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ήταν αποτέλεσμα της συνεργασίας όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, κάτι που άλλωστε υπήρξε όρος απαράβατος από την πλευρά του Πρωθυπουργού. Η κυβέρνηση περιλάμβανε μέλη από όλους τους πολιτικού χώρους, με εξαίρεση τον χώρο της Αριστεράς. Σίγουρα η προσωπικότητα, το πολιτικό παράστημα, η εικόνα και η ακτινοβολία του Κωνσταντίνου Καραμανλή υπήρξε έκδηλη στο διάστημα της δραστηριότητας της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, εντούτοις η συνεργασία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάληψη κρίσιμων αποφάσεων για το μέλλον της χώρας, όπως ήταν η απόφαση της αποχώρησης της Ελλάδος από το στρατιωτικό σκέλος

του Ν.Α.Τ.Ο., για την οποία υπήρξε επιδοκιμασία από όλους τους πολιτικούς χώρους (Λαμπρίας, 1989). Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, μάλιστα, αναγνώρισε την υποστήριξη που είχε καθ' όλη την διάρκεια της διακυβέρνησης, ευχαριστώντας στην τελευταία συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου στις 8 Οκτωβρίου 1974 τους υπουργούς του, τονίζοντας, παράλληλα, ότι στις εβδομήντα ημέρες ζωής της συγκεκριμένης κυβέρνησης, η χώρα κυβερνήθηκε από όλους μαζί (Ρωμαίος, 2013).

2.6 Ανακεφαλαίωση

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάστηκαν αρχικά τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού συστήματος (δικομματισμός, ενισχυμένη αναλογική, έλλειψη κουλτούρας συνεργασίας), ενώ στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε σύντομη ιστορική αναδρομή στις κυβερνήσεις συμμαχίας πριν τη μεταπολίτευση. Στη συνέχεια παρουσιάστηκαν τα δραματικά γεγονότα που οδήγησαν στο σχηματισμό της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το 1974, το έργο της οποίας αποτελεί ορόσημο στη μεταπολιτευτική πολιτική ζωή της χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1989-2015.

3.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται οι κυβερνήσεις συνεργασίας που προέκυψαν στην Ελλάδα μετά την Μεταπολίτευση και συγκεκριμένα μετά τη κυβέρνηση εθνικής ενότητας του 1974. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι παρακάτω κυβερνήσεις συνεργασίας:

- i. Τζαννή Τζαννετάκη (Ιούλιος 1989)
- ii. Ξενοφόντα Ζολώτα (Νοέμβριος 1989)
- iii. Λουκά Παπαδήμου (Νοέμβριος 2011)
- iv. Αντώνη Σαμαρά (Ιούνιος 2012)
- v. Αλέξη Τσίπρα (Ιανουάριος 2015)

Έμφαση δίδεται στους λόγους συγκρότησης, το σκοπό και το έργο που επιτέλεσαν οι υπόψη κυβερνήσεις συνεργασίας μέσα από την ανάλυση των διαφορών στο εκάστοτε πολιτικό πλαίσιο, καθώς και στο εκλογικό και κομματικό σύστημα, ενώ επιχειρείται να απαντηθεί το εάν αυτές πέτυχαν ή απέτυχαν τον σκοπό τους. Στην τελευταία ενότητα, τα σχετικά στοιχεία συνοψίζονται στον *Πίνακα 2.1*.

3.2 Κυβέρνηση Τζαννή Τζαννετάκη

Δεκαπέντε χρόνια μετά την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο πολιτικός κόσμος καλείται και πάλι να συνεργαστεί, προκειμένου να δώσει διέξοδο στην διαμορφωμένη πραγματικότητα. Εντούτοις οι συνθήκες είναι πολύ διαφορετικές.

Το έτος 1989 έχει μείνει γνωστό στην ιστορία ως μία περίοδος που η πολιτική ζωή της χώρας συγκλονιζόταν από σειρά σκανδάλων, που έφτανε σε ανώτερα στελέχη της κυβέρνησης, αγγίζοντας ακόμα και τον ίδιο τον πρωθυπουργό της, Ανδρέα Παπανδρέου. Παπανδρέου στην δεύτερη τετραετία διακυβέρνησης περιήλθαν σε μία δίνη πολιτικών σκανδάλων, τα οποία διαμόρφωσαν κατά πολλούς «Το Βρώμικο `89». Η κυβέρνηση κατηγορήθηκε τόσο για πολιτική κάλυψη των – τουλάχιστον αμφιλεγόμενων – δραστηριοτήτων του Γεωργίου Κοσκωτά, όσο και για ύποπτες χρηματικές συναλλαγές. Εν συνεχεία, το σκάνδαλο του γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού, το οποίο πωλήθηκε σε χώρες της Ευρώπης ως ελληνικό προκειμένου η χώρα να εξασφαλίσει κοινοτικές επιδοτήσεις και το σκάνδαλο των τηλεφωνικών υποκλοπών, ανάγκασαν την κυβέρνηση να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές (Pridham & Verney, 1991).

Παράλληλα, λίγο χρονικό διάστημα πριν από την προκήρυξη εκλογών, η κυβέρνηση, γνωρίζοντας ότι τα εκλογικά ποσοστά του κόμματός της είχαν υποστεί σημαντική μείωση λόγω φθοράς και των καταγγελιών για ανάμειξή της σε σκάνδαλα, προχώρησε στην αλλαγή του εκλογικού νόμου. Συγκεκριμένα, ο εκλογικός νόμος που καθιέρωσε ήταν μία παραλλαγή της απλής αναλογικής, πάγιο αίτημα της Αριστεράς, ενώ επανάφερε και τον σταυρό προτίμησης για την εκλογή των βουλευτών. Με το νόμο 1847/1989(ΦΕΚ 105/Α/1989) επεδίωκε τόσο την θωράκιση των ποσοστών του ΠΑ.ΣΟ.Κ., όσο και την μη συγκρότηση αυτοδύναμης κυβέρνησης από τη Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.). Σύμφωνα με το νέο εκλογικό νόμο, ο σχηματισμός αυτοδύναμης κυβέρνησης απαιτούσε τη συγκέντρωση πολύ υψηλών ποσοστών. Η κυβέρνηση δημιούργησε λοιπόν έναν εκλογικό νόμο που θα οδηγούσε αναγκαστικά σε σύναψη κυβέρνησης συνεργασίας (Βούλγαρης, 2001).

Πράγματι οι εκλογές της 18ης Ιουνίου του 1989 δεν οδήγησαν στο σχηματισμό αυτοδύναμης κυβέρνησης παρά το υψηλό εκλογικό ποσοστό του 44.28% που έλαβε η Νέα Δημοκρατία και τις 145 έδρες στο Κοινοβούλιο. Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. έχασε μεγάλο μέρος της εκλογικής του δύναμης αλλά άντεξε την πίεση και έλαβε 39.13% και 125 έδρες, ενώ ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου(στο οποίο μετείχε τότε και το Κ.Κ.Ε.) έλαβε ποσοστό 13.12% και 18 έδρες, καθιστώντας τον εαυτό του ρυθμιστικό παράγοντα στην προσπάθεια διαμόρφωσης κυβέρνησης συνεργασίας (Νικολακόπουλος, 2012).

Έτσι, ο σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας ήταν η μόνη διαφαινόμενη επιλογή του τότε πολιτικού κόσμου. Ο προεκλογικός αγώνας είχε στηριχθεί στο αίτημα της

«κάθαρσης». Θεσμικά η χώρα δεν μπορούσε να προχωρήσει σε νέα εκλογική αναμέτρηση καθώς σύμφωνα με τον νόμο 802/1972 «περί ευθύνης υπουργών», εάν δεν σχηματιζόταν κυβέρνηση και η Βουλή διαλυόταν, τότε θα παραγράφονταν τα αδικήματα που ενδεχομένως είχαν διαπράξει πολιτικά πρόσωπα. Υπό το βάρος αυτής της προοπτικής και του γεγονότος ότι ο Συνασπισμός δεν μπορούσε να συμπράξει με το ΠΑ.ΣΟ.Κ, παρόλο που ήταν ιδεολογικά πιο κοντά, καθώς είχε δεσμευτεί προεκλογικά να συμβάλλει στην διαδικασία της παραπομπής των υπευθύνων των πολιτικών σκανδάλων στη δικαιοσύνη, συνεργάστηκε με την Ν.Δ. στην συγκρότηση κυβέρνησης συνεργασίας υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη. Η σύμπραξη των δύο αυτών κομμάτων αποτελεί ορόσημο στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, καθώς επέλεξαν για πρώτη φορά να παραμερίσουν τις ιστορικές αντιθέσεις και θεμελιώδεις ιδεολογικές διαφορές τους (Αποστολόπουλος, 2012).

Στις 6 Ιουλίου του 1989, ο πρωθυπουργός Τζαννής Τζαννετάκης από το βήμα της Βουλής αναγιγνώσκει τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης συνεργασίας. Θέτει τους στόχους της κυβέρνησής του υπογραμμίζοντας την έννοια « *...της κάθαρσης, της διαφάνειας και της αποκατάστασης του κύρους και της ομαλής λειτουργίας των θεσμών της δημοκρατίας...*». Συγκεκριμένα, έθεσε ως πρωταρχικό σκοπό της κυβέρνησής του την έναρξη της διαδικασίας της κάθαρσης της πολιτικής σκηνής από τα σκάνδαλα που ταλάνιζαν την χώρα τα τελευταία χρόνια, με την παραπομπή των υπευθύνων στην δικαιοσύνη όσο υψηλές θέσεις και αν κατείχαν. Δεύτερος συναφής στόχος ήταν η «*...αποκομματικοποίηση του κράτους και η επαναφορά της αξιοκρατίας στον ευρύτερο δημόσιο τομέα...*». Ως τρίτος στόχος της κυβέρνησης ορίστηκε « *... η λειτουργία της κρατικής ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, ως ελεύθερων μέσων επικοινωνίας, απαλλαγμένων από κυβερνητικές ή κομματικές επιρροές,(...), η καθιέρωση και τήρηση συγκεκριμένων κανόνων δημοσιογραφικής δεοντολογίας και η παρακολούθηση της τήρησης της δεοντολογίας από κοινοβουλευτική διακομματική επιτροπή(...) με νέες ρυθμίσεις για τα κρατικά μέσα που θα εξασφαλίζουν την πολυφωνία.*». Τέταρτος κύριος στόχος ήταν « *.... η προετοιμασία των επόμενων εκλογών....*».

Επιπρόσθετα, κατά την παρουσίαση των προγραμματικών δηλώσεων, ανακοίνωσε και την νομοθετική πρωτοβουλία για κατάργηση όλων των καταλοίπων του Εμφυλίου πολέμου, με την αναγνώριση των δικαιωμάτων όσων ήταν μέλη του Δημοκρατικού Στρατού και την καταστροφή των φακέλων των πολιτών με αριστερά φρονήματα που

διατηρούνταν στην Ασφάλεια. Δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στην οικονομία, επισημαίνοντας ότι θα καταγράψει την κατάσταση στην οποία αυτή βρίσκεται και θα ενημερώσει σχετικά την Βουλή. Στον δε τομέα της Δημόσιας Τάξης θα «... σταματήσουν οι διώξεις συνδικαλιστών και η λειτουργία επαγγελματικών ενώσεων θα είναι ελεύθερη». Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στην εξωτερική πολιτική που θα ακολουθούσε η χώρα προασπίζοντας την ασφάλεια και τα συμφέροντά της. Για τον τομέα της Δικαιοσύνης προανήγγειλε την κατάργηση των δικαστικών κωδίκων που είχε ψηφίσει η προηγούμενη κυβέρνηση και υποσχέθηκε την ενίσχυση της αυτονομίας της δικαιοσύνης. Επιπλέον, βασικό του μέλημα για τα θέματα Παιδείας ήταν η εύρυθμη έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. Τέλος, τόνισε ότι η διάρκεια της θητείας της δικής του κυβέρνησης θα ήταν ένα τρίμηνο (Πρακτικά Βουλής, 6/7/1989, σσ. 15-18).

Η κυβέρνηση από την πρώτη κιόλας μέρα ανέλαβε να εκπληρώσει τους στόχους της. Συγκεκριμένα, στις 7 Ιουλίου 1989, 144 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας καταθέτουν πρόταση για ενεργοποίηση του νόμου περί ευθύνης υπουργών κατά του Ανδρέα Παπανδρέου, του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Αγ. Κουτσόγιωργα και των υπουργών Π. Ρουμελιώτη, Δ. Τσοβόλα, Γ. Πέτσου και Ν. Αθανασόπουλου για την υπόθεση Κοσκωτά, των τηλεφωνικών υποκλοπών και το σκάνδαλο του καλαμποκιού (Πρακτικά Βουλής, 7/7/1989, σσ. 50-57). Στις 18 Ιουλίου, η Ολομέλεια του Κοινοβουλίου αποφασίζει την παραπομπή των κατηγορουμένων σε προανακριτική επιτροπή για το σκάνδαλο Κοσκωτά (Πρακτικά Βουλής, 18/7/1989, σ. 248). Στις 27 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου και μετά την έκβαση της προανακριτικής επιτροπής, η Βουλή αποφάσισε να παραπέμψει στο Ειδικό Δικαστήριο για το σκάνδαλο Κοσκωτά, τον Ανδρέα Παπανδρέου – όπως και για το σκάνδαλο της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνομιλιών – μαζί με τους υπουργούς της κυβέρνησής του, Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα, Γεώργιο Πέτσο και Δημήτρη Τσοβόλα (Πρακτικά Βουλής, 27/9/1989, σσ. 1507-1524). Ο Νίκος Αθανασόπουλος παραπέμφθηκε για το σκάνδαλο της νόθευσης του καλαμποκιού (Πρακτικά Βουλής, 12/7/1989, σσ. 142-144).

Παράλληλα, ψηφίστηκαν τα νομοθετήματα για την κατάργηση των συνεπειών του Εμφυλίου Πολέμου, οι Δικαστικοί Κώδικες, ο Νόμος 1866/1989(ΦΕΚ 222/Α/6-10-1989) για την σύσταση ενιαίου φορέα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ενώ καθιερώθηκε ο θεσμός της ιδιωτικής τηλεόρασης και θεσμοθετήθηκε η διαφάνεια στις προμήθειες του Δημοσίου και τη Λειτουργία των Δημοσίων Επιχειρήσεων (Βούλγαρης, 2001).

Έχοντας ολοκληρώσει την αποστολή της, η κυβέρνηση συνεργασίας της Ν.Δ. και του Συνασπισμού υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη προκηρύσσει εκλογές για τις 5 Νοεμβρίου 1989 και η χώρα μπαίνει σε προεκλογική περίοδο για μία ακόμη φορά (Ρωμαίος, 2013).

3.3 Κυβέρνηση Ξενοφώντα Ζολώτα

Η εκλογική αναμέτρηση της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989 με το εκλογικό σύστημα της παραλλαγής της απλής αναλογικής δεν ανέδειξε αυτοδύναμη κυβέρνηση. Η Ν.Δ. έλαβε 46.2% καταλαμβάνοντας 148 έδρες στο Κοινοβούλιο αυξάνοντας όμως το εκλογικό της ποσοστό. Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. αύξησε την δύναμή του σε 40.7% και 128 έδρες. Ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου -στο οποίο μετείχε τότε και το Κ.Κ.Ε.- μείωσε τα εκλογικά του ποσοστά κατά 2.15% χάνοντας επτά έδρες σε σχέση με τις εκλογές του Ιουνίου και έλαβε 21 έδρες επιβεβαιώνοντας την αίσθηση ότι η προηγούμενη σύμπραξη του με την Ν.Δ. δεν τον ωφέλησε (Νικολακόπουλος, 2012).

Τα τρία πρώτα κόμματα αναλογιζόμενα το γεγονός ότι η χώρα δεν ήταν δυνατόν να προσφύγει άμεσα και σε τρίτη εκλογική διαδικασία μέσα σε ένα εξάμηνο, χωρίς να υπάρχει και πάλι η βεβαιότητα της ανάδειξης αυτοδύναμης κυβέρνησης, σε συνδυασμό με την οικονομική κατάσταση της χώρας και το γεγονός ότι ο Φεβρουάριος του 1990 θα μπορούσε να αποτελέσει άλλη μια προεκλογική περίοδο ενόψει της ανάδειξης του Προέδρου της Δημοκρατίας, αποφάσισαν να συνεργαστούν (Πρακτικά της Βουλής, 30/11/1989, σ. 20). Μετά από μια σειρά διερευνητικών εντολών και πολλαπλών συσκέψεων συμφωνήθηκε να « ... *σχηματίσουν Κυβέρνηση κοινής αποδοχής, εθνικής ανάγκης και υπευθυνότητας*» (Πρακτικά Βουλής, 29/11/1989, σσ. 13-15).

Εκτός των αντικειμενικών λόγων που οδήγησαν στην συγκρότηση της οικουμενικής κυβέρνησης, υπήρχαν και υποκειμενικοί λόγοι που το κάθε κόμμα ξεχωριστά συμφώνησε στον σχηματισμό της. Η Ν.Δ. δέχτηκε να συμμετάσχει καθόσον δεν ήθελε να χρεωθεί ότι οδηγεί την χώρα σε νέες εκλογές και ταυτόχρονα να μην υπάρξει η δυνατότητα της επιλογής δημιουργίας οικουμενικής κυβέρνησης στις επόμενες εκλογές. Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. επιθυμούσε να αποκαταστήσει την εικόνα του στη κοινή γνώμη και να δηλώσει ότι

παραμένει κόμμα εξουσίας. Ο δε Συνασπισμός προσπαθούσε να κερδίσει τις εντυπώσεις καθώς δεν ήταν το μόνο κόμμα που θα συνεργαζόταν τόσο με την Ν.Δ. της κάθαρσης όσο και με το «υπόδικο» ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Βούλγαρης, 2001).

Στις 23 Νοεμβρίου 1989, ορκίστηκε η τρίτη οικουμενική κυβέρνηση στην πολιτική ιστορία της χώρας μετά την κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη και του Αλέξανδρου Ζαΐμη, με πρωθυπουργό τον ακαδημαϊκό, οικονομολόγο και πρώην Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας, Ξενοφώντα Ζολώτα. Το υπουργικό συμβούλιο αποτελούνταν από εννέα υπουργούς της Ν.Δ., επτά του ΠΑ.ΣΟ.Κ., τρεις του Συνασπισμού και οκτώ υπουργούς από την υπηρεσιακή κυβέρνηση του Ιωάννη Γρίβα (Ρωμαίος, 2013).

Το έργο της συγκεκριμένης κυβέρνησης «...είναι έργο συναινετικό το οποίο προέρχεται από την αγαστή συνεργασία των τριών κομμάτων...», καθορίστηκε δηλαδή μετά τη συμφωνία των τριών αρχηγών των κομμάτων που στήριζαν την κυβέρνηση και διαφαίνεται στις προγραμματικές δηλώσεις του νέου πρωθυπουργού από το βήμα της Βουλής (Πρακτικά Βουλής, 1/12/1989, σ. 83). Ειδικότερα, ο πρωθυπουργός Ξενοφώντας Ζολώτας αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ομιλίας του στα προβλήματα της οικονομίας που οφείλονταν στη «...διόγκωση των δημοσίων ελλειμμάτων...» και στις προσπάθειες που θα καταλάβει η κυβέρνησή του στη «... συγκράτηση των ελλειμμάτων του ευρύτερου δημοσίου τομέα που περιλαμβάνει τη διαχείριση της κεντρικής διοικήσεως, τακτικού προϋπολογισμού και προϋπολογισμού επενδύσεων, καθώς και των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών (ΔΕΚΟ)(...) την άμεση σύσταση επιτροπών οικονομιών κατά Υπουργείο (...) αύξηση των εσόδων από την φορολογία(...) την ταυτόχρονη άμβλυνση των φορολογικών ανισοτήτων και την περιφρούρηση της προοδευτικότητας του φορολογικού συστήματος(...) τη νομισματική εξισορρόπηση και την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την αναδρομολόγηση της οικονομίας σε αναπτυξιακή τροχιά(...)» (Πρακτικά Βουλής, 29/11/1989, σσ. 13-15). Τέλος, αναφέρεται και ο ίδιος στην περιορισμένη διάρκεια που θα έχει η κυβέρνησή του, επισημαίνοντας χαρακτηριστικά ότι «...δεν είναι δυνατόν αυτά τα προβλήματα να λυθούν από μία Κυβέρνηση, όπως είναι η δική μας, μέσα σε 4 μήνες..». Η κυβέρνηση λαμβάνει 292 ψήφους εμπιστοσύνης, εξασφαλίζοντας την μεγαλύτερη αποδοχή στην κοινοβουλευτική ιστορία της χώρας. (Πρακτικά Βουλής, 1/12/1989, σσ. 83-90).

Η διάρκεια της οικουμενικής κυβέρνησης υπήρξε βραχύβια καθώς ο ανταγωνισμός, οι υποκειμενικές σκοπιμότητες και οι τακτικισμοί των πολιτικών αρχηγών δεν της επέτρεψαν να υλοποιήσει τους στόχους που είχε θέσει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η άρνηση των τριών κομμάτων να αναλάβουν μέτρα για την οικονομία φοβούμενοι το πολιτικό κόστος. Συγκεκριμένα, στις 3 Ιανουαρίου 1990, ο πρωθυπουργός τους παρουσίασε «έκθεση για την σταθερότητα και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας» και ζήτησε να συναινέσουν στην λήψη έκτακτων μέτρων προκειμένου να ελεγχθεί η οικονομική κατάσταση της χώρας. Κανένας από τους αρχηγούς δεν συμφώνησε. (Βασιλόπουλος, 2014). Στις 11 Φεβρουαρίου 1990, με αφορμή την διαφωνία για τις κρίσεις στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων, η Ν.Δ. αποσύρει τα στελέχη της από την κυβέρνηση. Την επόμενη μέρα η κυβέρνηση παραιτείται και μετασχηματίζεται σε υπηρεσιακή με πρωθυπουργό και πάλι τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Στις 19 Φεβρουαρίου, μετά από τρεις άκαρπες ψηφοφορίες για την ανάδειξη Προέδρου της Δημοκρατίας προκηρύσσονται εκλογές για τις 8 Απριλίου του 1990 (Ρωμαίος, 2013).

3.4 Κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου

Στις 10 Νοεμβρίου του 2011, ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας, Κάρολου Παπούλια, αποφασίστηκε ο σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας, χωρίς την διενέργεια εθνικών εκλογών, με τη στήριξη των κομμάτων του ΠΑ.ΣΟ.Κ., της Ν.Δ. και του ΛΑ.Ο.Σ. (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός) υπό τον Λουκά Παπαδήμο, πρώην Αντιπρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και πρώην Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας. Η κυβέρνηση του Λουκά Παπαδήμου ορκίστηκε την επόμενη μέρα και προέκυψε μετά την παραίτηση του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου προκειμένου να αρθεί το αδιέξοδο στην συγκρότησή της και να τυγχάνει ευρείας αποδοχής (Αναγνώστου, 2017).

Στις προγραμματικές δηλώσεις της νέας κυβέρνησης, ο πρωθυπουργός επισήμανε ότι το έργο της «... είναι η υλοποίηση των αποφάσεων της Συνόδου Κορυφής της Ευρωζώνης της 26ης Οκτωβρίου καθώς και η εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής η οποία συνδέεται με αυτές τις αποφάσεις... οι αποφάσεις της 26ης Οκτωβρίου αφορούν πρώτον, πρόσθετη χρηματοδότηση της Ελλάδος ύψους 130 δισεκατομμυρίων ευρώ, η οποία καλύπτει τις χρηματοδοτικές μας ανάγκες για τα επόμενα τρία χρόνια και δεύτερον, ένα νέο σχήμα

συμμετοχής των ιδιωτών στη χρηματοδότηση του ελληνικού κράτους στα επόμενα έτη,.. το λεγόμενο PSI...». Επίσης, μέλημα της κυβέρνησης αποτελεί «... η κατάθεση του σχεδίου του προϋπολογισμού του 2012...». Γενικότερα, η κυβέρνηση αναλαμβάνει « ...την ευθύνη για τη διαμόρφωση και εφαρμογή της γενικής πολιτικής της χώρας ... με την προώθηση των διαρθρωτικών αλλαγών...» σε όλους τους τομείς. ...». Απώτερος σκοπός της συγκεκριμένης Κυβέρνησης είναι να αποτελέσει «... τη γέφυρα που θα διευκολύνει τη μετάβαση της χώρας σε συνθήκες δημοσιονομικής ισορροπίας και βιώσιμης ανάπτυξης...» (Πρακτικά Βουλής, 14/11/2011, σσ. 28-32). Ο πρωθυπουργός ευελπιστεί ότι με την στήριξη και των τριών κομμάτων, η κυβέρνηση θα μπορέσει να εκπληρώσει το έργο της και να παραδώσει την διακυβέρνηση της χώρας, αφού πρώτα έχει εξασφαλίσει οικονομική σταθερότητα, βεβαιότητα σταθερής πορείας προς την ανάπτυξη, αποκατάσταση της αξιοπιστίας της. Το σώμα της Ολομέλειας παρείχε εμπιστοσύνη στην νέα κυβέρνηση λαμβάνοντας 255 ψήφους (Πρακτικά Βουλής, 16/11/2011, σσ. 113,368).

Η κυβέρνηση συνεργασίας από την πρώτη μέρα είχε δύσκολο έργο να υλοποιήσει. Έπρεπε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχαν δρομολογηθεί από την προηγούμενη κυβέρνηση και θεωρούνταν απαραίτητες έτσι ώστε να ήταν δυνατή η εκταμίευση της επόμενης δόσης της δανειακής σύμβασης, να ψηφίσει και να εφαρμόσει τα διαρθρωτικά μέτρα που είχε εξαγγείλει και τα οποία καθορίζονταν από την ευρωπαϊκή σύνοδο κορυφής της 26^{ης}-27^{ης} Οκτωβρίου. Η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετώπιζε ήταν το γεγονός ότι η χώρα σε πολιτικό επίπεδο είχε χάσει την αξιοπιστία της εξαιτίας των χειρισμών των προηγούμενων κυβερνήσεων.

Συγκεκριμένα, οι προηγούμενες κυβερνήσεις είχαν προσδιορίσει και επαναπροσδιορίσει τα οικονομικά στοιχεία της χώρας παρουσιάζοντας διαφορετικά στοιχεία ως προς το δημόσιο χρέος της ελληνικής οικονομίας, με αποτέλεσμα να συζητείται ακόμα και η παραμονή της χώρας στην οικονομική ζώνη του ευρώ. Επιπρόσθετα, ο μηχανισμός οικονομικής στήριξης για την Ελλάδα, αποτελούμενος από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δεν θεωρούσε αξιόπιστους τους Έλληνες συνομιλητές του και ζητούσε από τους αρχηγούς των κομμάτων που στήριζαν την κυβέρνηση να δεσμευτούν ότι θα εφαρμόσουν τις υποχρεώσεις που θα απέρρεαν από την νέα δανειακή σύμβαση (Φουρλής, 2011). Παρά τις αρχικές αντιδράσεις, κυρίως από την πλευρά της Ν.Δ. και μπροστά στον κίνδυνο να μην δοθούν χρήματα στην χώρα, οι αντιστάσεις κάμφθηκαν, οι προσωπικές φιλοδοξίες

παραμερίστηκαν και οι δεσμεύσεις αναλήφθηκαν, με αποτέλεσμα στις 29 Νοεμβρίου 2011 να υπάρξει θετική έγκριση του Συμβουλίου των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για εκταμίευση της δόσης της δανειακής σύμβασης (Ραβανός, 2015).

Στις 12 Φεβρουαρίου του 2012, η Βουλή με 199 ψήφους ενέκρινε το νομοσχέδιο του Υπουργείου Οικονομικών «Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας», γνωστό και ως δεύτερο Μνημόνιο (Πρακτικά Βουλής, 12/2/2012, σσ. 507-508).

Η κυβέρνηση συνεργασίας με πρωθυπουργό τον Λουκά Παπαδήμο δημιουργήθηκε με την υποστήριξη τριών κομμάτων: τη Ν.Δ., το ΠΑ.ΣΟ.Κ. και το ΛΑ.Ο.Σ. Συγκροτήθηκε σε μια δύσκολη για την χώρα οικονομική και πολιτική συγκυρία. Η οικονομία είχε αποσταθεροποιηθεί και η αξιοπιστία του πολιτικού κόσμου βρισκόταν στο ναδίρ λόγω των χειρισμών των εκάστοτε κυβερνητικών παραγόντων. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Λουκά Παπαδήμο προκρίθηκε ως η πιο κατάλληλη για να αναστρέψει αυτό το κλίμα. Ήδη από το 2009, ο πρόεδρος του ΛΑ.Ο.Σ είχε προτείνει να δημιουργηθεί μια κυβέρνηση συνεργασίας υπό τον Λουκά Παπαδήμο και ενώ υπερθεμάτιζε την λύση αυτή (Καρατζαφέρης, 2011) στις 10 Φεβρουαρίου 2010, παραμονές της ψήφισης του νομοσχεδίου του Υπουργείου Οικονομικών απέσυρε τη στήριξή του στην κυβέρνηση (Τερζής, 2012).

Παράλληλα, το κόμμα της Ν.Δ. δεν συμμετείχε πλήρως στην κυβέρνηση, καθώς μόνο δύο προβεβλημένα στελέχη της καταλάμβαναν υπουργικούς θώκους, αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτό να αναλάβει το πολιτικό κόστος των αποφάσεων της κυβέρνησης (Λούλης, 2012). Ταυτόχρονα, από την μέρα της ανάγνωσης των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης είχε κάνει λόγο για την ανάγκη να εκφραστεί ο ελληνικός λαός μέσα από την διεξαγωγή εκλογών. (Πρακτικά Βουλής, 16/11/2011, σ. 113). Τέλος, μεγάλος αριθμός στελεχών τόσο της Ν.Δ. όσο και του ΠΑ.ΣΟ.Κ., συνολικά 44 στελέχη – 22 από το κόμμα του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και 21

από τη Ν.Δ. – διαγράφηκαν από τους προέδρους τους μετά την καταψήφιση του νομοσχεδίου του Υπουργείου Οικονομικών (Πρακτικά Βουλής, 12/2/2012, σσ. 507-508). Είναι φανερό ότι η στήριξη στην κυβέρνηση συνεργασίας και από τα τρία κόμματα ήταν φαινομενική, καθώς κανένα δεν ήθελε να χρεωθεί τον αντίκτυπο των δύσκολων αποφάσεων που έπρεπε να λάβει και ταυτόχρονα τόνιζε το μεταβατικό της χαρακτήρα, την εκπλήρωση συγκεκριμένης αποστολής και την διαρκή ανάγκη προσφυγής στις κάλπες.

Στις 11 Απριλίου 2012, σε τηλεοπτικό του διάγγελμα ο πρωθυπουργός, αφού προηγουμένως έχει επιτύχει την σύναψη νέας δανειακής σύμβασης και την αναδιάρθρωση του χρέους, ενημερώνει τον ελληνικό λαό ότι ζήτησε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την διάλυση της Βουλής και τη προκήρυξη εκλογών στις 6 Μαΐου 2012. Μετά από έξι περίπου μήνες από την ημερομηνία συγκρότησης κυβέρνησης συνεργασίας, η χώρα αναζητά τη νέα κυβέρνησή της. (Παπαδήμος, 2012).

3.5 Κυβέρνηση Αντώνη Σαμαρά

Η νέα κυβέρνηση συνεργασίας υπό τον Αντώνη Σαμαρά προκύπτει μετά τις εκλογές στις 12 Ιουνίου 2012 έχοντας την υποστήριξη της Ν.Δ., του ΠΑ.ΣΟ.Κ και της Δημοκρατικής Αριστεράς (ΔΗΜ.ΑΡ). Τα αποτελέσματα των εκλογών στις 6 Μαΐου 2012 δεν οδήγησαν στη συγκρότηση αυτοδύναμης κυβέρνησης, με αποτέλεσμα μετά τις άκαρπες διερευνητικές εντολές η χώρα να οδηγηθεί σε νέα εκλογική διαδικασία. Η Ν.Δ. κέρδισε τις εκλογές με 29.66%, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. (Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς) ακολούθησε λαμβάνοντας 26.89%, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. 12.28%, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες – κόμμα που δημιουργήθηκε μετά την διαγραφή βουλευτών που δεν ψήφισαν το 2^ο Μνημόνιο – 7.51%, η Χρυσή Αυγή – ακροδεξιό κόμμα – 6.92%, η ΔΗΜ.ΑΡ 6.26% και το Κ.Κ.Ε. 4.40%. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της νέας Βουλής που προέκυψε από τις δύο τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις, του Μαΐου και του Ιουνίου, ήταν ο κατακερματισμός του πολιτικού κόσμου, καθώς πρώτη φορά στην νεότερη κοινοβουλευτική ιστορία επτά κόμματα κατέλαβαν έδρανα στην Βουλή. Καθόσον ο σχηματισμός αυτοδύναμης κυβέρνησης ήταν αδύνατος και η χώρα δεν είχε περιθώρια να προσφύγει σε νέα εκλογική αναμέτρηση, συγκροτήθηκε κυβέρνηση συνεργασίας από τρία κόμματα διαφορετικής

ιδεολογικής προέλευσης. Αυτή την φορά πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο αρχηγός της Ν.Δ. και όχι κάποιο μη πολιτικό πρόσωπο κοινής αποδοχής (Ρωμαίος, 2013).

Στις 21 Ιουνίου 2012 ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση, ενώ ο πρωθυπουργός ορκίστηκε μία μέρα νωρίτερα ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας. Στις προγραμματικές δηλώσεις που ανεγνώσθησαν από το βήμα της Ολομέλειας της Βουλής διατυπώνεται ο βασικός στόχος της που ήταν να «...διασφαλίσει τη θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη και την Ευρωζώνη...» προχωρώντας σε «...μία σειρά από μεγάλες διαρθρωτικές και μεταρρυθμιστικές τομές...» όπως είναι οι «...αποκρατικοποιήσεις...», η «...μείωση του ελλείμματος μέσα από αποφασιστική περιστολή της σπατάλης(...) ο έλεγχος του χρέους. .. η αξιοποίηση της περιουσίας (...) οι διαρθρωτικές αλλαγές που βελτιώνουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας ...». Κινούμενη η κυβέρνηση προς αυτή τη κατεύθυνση θα ζητήσει την αναδιαπραγμάτευση των όρων της Δανειακής Σύμβασης (Μνημόνιο) «... τροποποιήσεις του προγράμματος ιδιαίτερα στα σημεία εκείνα που επιτείνουν την ύφεση, ακριβώς για να μπορέσουμε να πετύχουμε τους στόχους του προγράμματος...» προκειμένου να «... καταπολεμηθεί η ύφεση...» και να ακολουθήσει η Ελλάδα «... το δρόμο της ανάπτυξης...» χωρίς να «...χρειάζεται πλέον άλλα μνημόνια...». Οι προγραμματικές δηλώσεις εμπεριέχουν τα βασικά σημεία της διακήρυξης συνεργασίας των τριών κομμάτων που στήριζαν την κυβέρνηση Εθνικής Ευθύνης όπως χαρακτηρίζεται έχοντας «...πλήρεις αρμοδιότητες και χρονικό ορίζοντα όπως ορίζει το Σύνταγμα». (Πρακτικά Βουλής, 6/7/2012, σσ. 15-29). Η νέα κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από 179 βουλευτές. (Πρακτικά Βουλής, 8/7/2012, σ. 565).

Η κυβέρνηση προχώρησε σε συζητήσεις με την Τρόικα επαναδιαπραγμάτευσης της Δανειακής Σύμβασης, μία προσπάθεια που γρήγορα εγκαταλείφθηκε γιατί η Τρόικα ζητούσε να ληφθούν επιπρόσθετα φορολογικά μέτρα, καθώς η οικονομική κατάσταση της χώρας είχε επιδεινωθεί (Παπαδογιάννης, 2015). Παρά τις αντιδράσεις, τα τρία κόμματα που αποτελούσαν την συγκυβέρνηση ενέκριναν με την ψήφο τους – 153 συνολικά – στις 7 Νοεμβρίου 2012, το νομοσχέδιο του Υπουργείου Οικονομικών που περιλάμβανε νέο πακέτο φορολογικών μέτρων, γνωστό ως Μεσοπρόθεσμο, που στόχο είχε, όπως τόνισε χαρακτηριστικά ο πρωθυπουργός, να συμβάλει στην προσπάθεια της χώρας να ανακάμψει «... με ένα πρόγραμμα που βάζει φρένο στην ύφεση...» (Πρακτικά Βουλής, 7/11/2012, σσ. 378,468-471). Στην ουσία ήταν ένα νέο μνημόνιο, το τρίτο κατά

σειρά στην προσπάθεια να σταθεροποιηθεί η οικονομία και να βγει η χώρα από την ύφεση.

Στις 21 Ιουνίου 2013, η ΔΗΜ.ΑΡ. αποσύρει τους υπουργούς της από την κυβέρνηση, επικαλούμενη ως αιτία αποχώρησης την διαφωνία της στους χειρισμούς των εταίρων της, Ν.Δ. και ΠΑ.ΣΟ.Κ., στο θέμα της αναδιοργάνωσης της δημόσιας ραδιοτηλεόρασης και συγκεκριμένα αντιδρώντας στο κλείσιμο της δημόσιας τηλεόρασης (Μπίτσικα, 2013). Η κυβέρνηση από τριτοκομματική μετατρέπεται σε δικομματική έχοντας την υποστήριξη πλέον μόνο της Ν.Δ. και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Μάλιστα οι πολιτικοί αρχηγοί προχώρησαν σε συμπλήρωση και επικαιροποίηση της προγραμματικής συμφωνίας τους επισημαίνοντας ότι πρόκειται για μία κυβέρνηση συνεργασίας που έχει προσανατολισμό τετραετίας, ενώ ως κυρίαρχος στόχος παραμένει η διασφάλιση της σταθερής πορείας της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη ζώνη του ευρώ και την οριστική έξοδο από την κρίση. (Ραβανός, 2013).

Η κυβέρνηση συνεργασίας συνέχισε την πορεία της έως και το Δεκέμβριο του 2015. Εκτός από την προσπάθεια της να αντιμετωπίσει την κατάσταση της οικονομίας, μέσω μίας νέας προσπάθειας ελάφρυνσης των όρων του προγράμματος, είχε να ξεπεράσει το εμπόδιο της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας. Εάν δεν βρισκόταν ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής η θητεία αυτής της κυβέρνησης συνεργασίας θα έφτανε στο τέλος της. Πράγματι, μετά τη άρνηση του κόμματος του ΣΥ.ΡΙΖ.Α να συναινέσει στην εκλογή του Προέδρου, προκηρύχθηκαν πρόωρες εκλογές, για την Κυριακή 25 Ιανουαρίου 2015, τερματίζοντας το έργο της. Η χώρα μπαίνει πάλι σε προεκλογική περίοδο για τέταρτη φορά από το 2009 (Παπαδογιάννης, 2015).

Η κυβέρνηση συνεργασίας υπό πρωθυπουργό τον Αντώνη Σαμαρά υπήρξε μέχρι και τον Ιανουάριο του 2015 η μακροβιότερη κυβέρνηση συνεργασίας. Υπήρξε βέβαια μεταβολή στην σύνθεσή της, καθώς από τριτοκομματική κυβέρνηση με την αποχώρηση της Δημοκρατικής Αριστεράς μετασχηματίστηκε σε δικομματική, εντούτοις είχε μέχρι και την προκήρυξη πρόωγων εκλογών την μεγαλύτερη χρονική διάρκεια μεταξύ των έως τότε κυβερνήσεων συνεργασίας.

3.6 Κυβέρνηση Αλέξη Τσίπρα

Στις εκλογές της 25ης Ιανουαρίου 2015, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. έλαβε 36.34% και 149 έδρες, η Ν.Δ. 27.81% και 76 έδρες, η Χρυσή Αυγή 6.28% και 17 έδρες, το Ποτάμι 6.05% και 17 έδρες, το Κ.Κ.Ε. 5.47% και 15 έδρες, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες 4.75% και 13 έδρες και το ΠΑ.ΣΟ.Κ. 4.68% και 13 έδρες. (Υπουργείο Εσωτερικών, 2015).

Σύμφωνα με τα εκλογικά αποτελέσματα, για ακόμα μια φορά δεν σχηματιζόταν αυτοδύναμη κυβέρνηση στην χώρα. Χρειαζόταν η συνεργασία δύο και πλέον κομμάτων για να επιτευχθεί ο σχηματισμός κυβέρνησης. Έπειτα από τις διερευνητικές επαφές του αρχηγού του πρώτου κόμματος, του ΣΥ.ΡΙΖ.Α, επετεύχθη συμφωνία με τον Πρόεδρο του κόμματος των Ανεξαρτήτων Ελλήνων. Στις 27 Ιανουαρίου του 2015 ορκίζεται η νέα κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ αυτή την φορά ενός κόμματος που ανήκει στην ριζοσπαστική αριστερά, τον ΣΥ.ΡΙΖ.Α., το οποίο κατέχει πρωτεύοντα ρόλο στον υπό διαμόρφωση συνασπισμό συνεργασίας και ενός κόμματος, τους ΑΝ.ΕΛ, που πολλοί υποστηρίζουν ότι κινείται πολιτικά στο χώρο της εθνικολαϊκιστικής Δεξιάς. Οι δύο εταίροι που απαρτίζουν την κυβέρνηση ανήκουν μεν σε διαφορετικό πολιτικό χώρο άλλα ο καθένας ξεχωριστά άσκησαν δριμεία κριτική στην σύναψη των δανειακών συμβάσεων και κατανήφισαν όλα τα συναφή νομοσχέδια κατά την διάρκεια των προηγούμενων ετών. Μάλιστα, η στάση τους αυτή αποτέλεσε τελικά κοινό σημείο συμφωνίας και σύμπραξης στο νέο κυβερνητικό σχήμα (Βενιζέλος, 2016).

Στις 8 Φεβρουαρίου 2015, ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας κατά την διάρκεια ανάγνωσης των προγραμματικών της νέας κυβέρνησης εξήγγειλε και τους βασικούς στόχους της νέας κυβέρνησης. Συγκεκριμένα, χαρακτήρισε καταρχήν την κυβέρνηση που σχηματίστηκε μετά της εκλογές της 25^{ης} Ιανουαρίου ως « *...κυβέρνηση κοινωνικής σωτηρίας...*». Εν συνεχεία, παρουσίασε τους κύριους στόχους της που ήταν «*... η ανάκτηση της λαϊκής μας κυριαρχίας, η αποκατάσταση του ισότιμου ρόλου της χώρας μας στο θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης, η αποκατάσταση της αξιοπρέπειας του λαού μας, η κοινωνική δικαιοσύνη και η πολιτισμική αναγέννηση της πατρίδας μας (...)* η ελληνική Κυβέρνηση επιδιώκει (...) μια νέα συμφωνία σε ένα «*πρόγραμμα-γέφυρα*», όπως το ονομάζουμε, μέχρι και τον Ιούνιο, ούτως ώστε να έχουμε το δημοσιονομικό χώρο που απαιτεί μια ειλικρινής διαπραγμάτευση για την

αναδιάρθρωση του χρέους(...). και για ένα νέο πρόγραμμα συνεργασίας και ανάπτυξης μεταξύ της Ελλάδας και των Ευρωπαϊών εταιρών(...) Το νέο συμβόλαιο μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης (...) θα αποτυπωθεί σε ένα μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα για την εθνική ανασυγκρότηση...» Αναφέρθηκε επίσης αναλυτικά στα μέτρα που θα λάμβανε: «... Πρώτη προτεραιότητα της Κυβέρνησής μας, (...) θα είναι η αντιμετώπιση των μεγάλων πληγών του μνημονίου, η αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στην πατρίδα μας...». (Πρακτικά Βουλής, 8/2/2015, σσ. 10-23). Ενώ, στη δευτερολογία του ο πρωθυπουργός αναφέρθηκε για μία ακόμα φορά στον στόχο της κυβέρνησής του για «...μια σκληρή διαπραγμάτευση και διαβούλευση εντός του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου (...) και επιδιώκουμε να βρεθεί (...) μια νέα συμφωνία για την αναγκαία απομείωση του ελληνικού χρέους (...) ο δρόμος της διαπραγμάτευσης θα είναι δύσκολος. Είμαστε, όμως, έτοιμοι, προετοιμασμένοι και αποφασισμένοι να τον βαδίσουμε...». Στην Κυβέρνηση παρείχαν ψήφο εμπιστοσύνης 162 βουλευτές, όσοι δηλαδή ήταν οι βουλευτές των κομμάτων, ΣΥ.ΡΙΖ.Α. και ΑΝ.ΕΛ., που στήριζαν την κυβερνητική συνεργασία. (Πρακτικά Βουλής, 10/2/2015, σσ. 561-576).

Η συνοχή της κυβερνητικής συνεργασίας δοκιμάστηκε λίγους μήνες μετά την συγκρότησή της. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση στις 14 Αυγούστου 2015 έφερε προς ψήφιση στη Βουλή με κατεπείγουσες διαδικασίες και σε ένα μόνο άρθρο, τη νέα δανειακή σύμβαση, το 3^ο Μνημόνιο. Έπειτα από συνεχείς, ατέρμονες διαπραγματεύσεις, προσκολλήσεις, αναβλητικότητα, κίνδυνο άτακτης χρεοκοπίας και προσωρινής εξόδου της χώρας από την Ευρωζώνη, η κυβέρνηση συνεργασίας ζήτησε να γίνει νόμος του κράτους το σχέδιο του Υπουργείου Οικονομικών «Κύρωση του Σχεδίου Σύμβασης Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και ρυθμίσεις για την υλοποίηση της Συμφωνίας Χρηματοδότησης». Υπέρ της συμφωνίας ψήφισαν συνολικά 222 βουλευτές. Εντούτοις, η κυβέρνηση συνεργασία έχασε την πλειοψηφία της στο Κοινοβούλιο, καθώς 44 βουλευτές από την κοινοβουλευτική ομάδα του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. διαφοροποιήθηκαν ψηφίζοντας είτε «ΟΧΙ», είτε δηλώνοντας «ΠΑΡΩΝ», ενώ ένας βουλευτής ήταν «ΑΠΩΝ». Η υπερψήφιση του νομοσχεδίου επιτεύχθηκε με ψήφους που προήλθαν από το κόμμα της Ν.Δ., του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και του ΠΟΤΑΜΙΟΥ. (Πρακτικά Βουλής, 14/8/2015, σσ. 324-351).

Βέβαια η κυβερνητική συνεργασία είχε διαρραγεί και σε προηγούμενες ψηφοφορίες που είχαν διεξαχθεί στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Ειδικότερα, στις 15 Ιουλίου 2015, στο πλαίσιο ψήφισης του νομοσχεδίου «Επείγουσες ρυθμίσεις για τη διαπραγμάτευση και

σύναψη συμφωνίας με τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης (Ε.Μ.Σ.)», 229 βουλευτές παρέιχαν την ψήφο τους, 64 Βουλευτές «ΟΧΙ» και 6 βουλευτές ψήφισαν «ΠΑΡΩΝ». Από τους βουλευτές που καταψήφισαν ή δήλωσαν «ΠΑΡΩΝ» στο νομοσχέδιο για τα προαπαιτούμενα, 38 βουλευτές προέρχονταν από το ΣΥ.ΡΙΖ.Α. Μάλιστα τρεις βουλευτές ήταν και υπουργοί της κυβέρνησης, ενώ με το νομοσχέδιο διαφώνησε και η Πρόεδρος της Βουλής. (Πρακτικά Βουλής, 15/7/2015, σσ. 180-183). Ενώ κατά την ψηφοφορία που διεξήχθη στις 22 Ιουλίου για το δεύτερο πακέτο προαπαιτούμενων, υπήρξαν πάλι διαρροές ψήφων από το κυβερνητικό μέτωπο συνεργασίας και χρειάστηκαν ξανά οι ψήφοι των κομμάτων της Ν.Δ., του ΠΑ.ΣΟ.Κ. και του ΠΟΤΑΜΙΟΥ, προκειμένου το νομοσχέδιο σχετικά με τα «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του ν. 4334/2015 (Α' 80)» να αποτελέσει νόμο του κράτους. Αυτή τη φορά, από τους βουλευτές του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. 32 ψήφισαν κατά του νομοσχεδίου και 5 «ΠΑΡΩΝ» (Πρακτικά Βουλής, 22/7/2015, σ. 244).

Οι δύο ψηφοφορίες του Ιουλίου επιβεβαίωσαν ότι υπήρχαν έντονες διαφωνίες στο εσωτερικό του πλειοψηφικού κόμματος που στήριζε την κυβέρνηση για την πολιτική που ακολουθούσε, ενώ το κόμμα των ΑΝ.ΕΛ. κατόρθωσε να μη χάσει κανένα ψήφο βουλευτών του στις ψηφοφορίες. Στην τρίτη κρίσιμη ψηφοφορία που διεξήχθη μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα, στις 14 Αυγούστου 2015, η κυβέρνηση συνεργασίας ενώ φαινομενικά είχε κυβερνητική πλειοψηφία κατέστη κυβερνητική μειοψηφία, καθώς την υποστήριζαν κάτω από 120 βουλευτές της και για την συνέχιση του έργου της θα έπρεπε να βασίζεται στους ψήφους των κομμάτων της αξιωματικής αντιπολίτευσης (Βενιζέλος, 2016).

Η κυβερνητική συνεργασία για να βγει πάλι από το αδιέξοδο στο οποίο έχει περιέλθει αποφασίζει να διεξαχθούν πρόωρες εκλογές. Στις 20 Αυγούστου 2015, ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας ανακοίνωσε με τηλεοπτικό του διάγγελμα την πρόθεσή του να μεταβεί στο Πρόεδρο της Δημοκρατίας και να υποβάλλει τόσο την παραίτησή του όσο και την παραίτηση της κυβέρνησής του, ζητώντας από τον ελληνικό λαό να εκφράσει την άποψή του για τα πεπραγμένα της κυβέρνησης κοινωνικής σωτηρίας μέσα από την εκλογική διαδικασία (Τσίπρας, 2015). Την επόμενη μέρα, 25 βουλευτές αποχωρούν από το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ δημιουργώντας το κόμμα της Λαϊκής Ενότητας υπό τον Παναγιώτη Λαφαζάνη (Κωστοπούλου & Κλαυδιανός, 2015). Οι εκλογές ορίζονται να διεξαχθούν στις 20 Σεπτεμβρίου 2015 (Τσίπρας, 2015).

3.7 Εκλογικές Αναμετρήσεις και Κυβερνήσεις στην Ελλάδα 1974-2015

Στον Πίνακα 3.1, που ακολουθεί, συνοψίζονται τα κυριότερα στοιχεία σχετικά με τις εκλογικές αναμετρήσεις και τις κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1974-2015. Αναλυτικότερα, παρουσιάζεται το έτος εκλογών (και ο μήνας στην περίπτωση που υπήρχε δεύτερη εκλογική αναμέτρηση στο ίδιο έτος), το πρώτο κόμμα, τα κόμματα στην κυβέρνηση, το ποσοστό του πρώτου κόμματος, οι έδρες του πρώτου κόμματος, οι έδρες του κυβερνητικού συνασπισμού (όταν αυτός υπήρξε), τα κόμματα που συνέπραξαν με το πρώτο κόμμα στο σχηματισμό κυβέρνησης, ο αριθμός των κομμάτων που αντιπροσωπεύτηκαν στο κοινοβούλιο, το εκλογικό σύστημα που εφαρμόστηκε, καθώς και η διάρκεια που έμεινε κάθε κυβέρνηση στην εξουσία (κατά προσέγγιση). Με γκρι σκούρο χρώμα επισημαίνονται οι κυβερνήσεις συνεργασίας που προέκυψαν μετά από εκλογική αναμέτρηση ενώ με γκρι ανοικτό οι κυβερνήσεις συνεργασίας για τις οποίες δεν προηγήθηκε εκλογική αναμέτρηση.

Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με τα γεγονότα που περιεγράφηκαν παραπάνω οδηγούν σε χρήσιμες παρατηρήσεις και συμπεράσματα:

- i. Σε 17 εκλογικές αναμετρήσεις μόνο μία φορά, τον Ιούνιο του 2012, δεν προέκυψε κυβέρνηση.
- ii. Οι 16 «επιτυχείς» εκλογικές αναμετρήσεις οδήγησαν σε 5 κυβερνήσεις συνεργασίας και 11 αυτοδύναμες κυβερνήσεις. Επιπρόσθετα, υπήρξαν 2 κυβερνήσεις συνεργασίας, το 1974 και το 2011, που δεν προέκυψαν μέσα από εκλογική διαδικασία. Ειδικά για την κυβέρνηση του 2011 υπό τον Λουκά Παπαδήμο υπήρξαν πολλές ενστάσεις για τη συνταγματική νομιμότητά της.
- iii. Το 2012 παρατηρείται κατακερματισμός του πολιτικού συστήματος και στη συνέχεια φαίνεται ότι υπάρχει σταδιακή αύξηση των κομμάτων που εισέρχονται στη βουλή.
- iv. Τα ποσοστά του πρώτου κόμματος είναι μειωμένα μετά το 2012 σε σύγκριση με το παρελθόν. Ειδικά το 2012, το πρώτο κόμμα είχε δραματικά μειωμένα ποσοστά σε σύγκριση με οποιοδήποτε νικηφόρο κόμμα των εκλογικών διαδικασιών μετά το 1974. Πριν το 2012, οι κυβερνήσεις συνεργασίας είχαν εξαιρετικά βραχύβια θητεία, ακόμα και όταν αυτές «απολάμβαναν» σχεδόν καθολικής υπεροχής στη βουλή (297 έδρες το Νοέμβριο του 1989 και 266 έδρες το 2011).

- v. Η κυβερνητική συνεργασία υπό τον Αντώνη Σαμαρά το 2012 είναι η μακροβιότερη κυβέρνηση και η μόνη που η θητεία της μετριέται σε έτη (με εξαίρεση την τρέχουσα κυβέρνηση).
- vi. Τα κόμματα στην συγκυβέρνηση δεν ξεπέρασαν ποτέ τα 3.
- vii. Από το 1974 μέχρι και την εκλογική αναμέτρηση του 2009, παρατηρείται πόλωση στην πολιτική ζωή της χώρας και κυριαρχία, ανταγωνισμός και εναλλαγή στην εξουσία δύο κομμάτων στην ουσία ακόμα και όταν υπάρχει κυβέρνηση συνεργασίας.
- viii. Μετά το 2012, παρά το «μπόνους» σημαντικού αριθμού εδρών στο πρώτο κόμμα από το εκλογικό σύστημα, είναι εξαιρετικά δύσκολος ο σχηματισμός αυτοδύναμης κυβέρνησης. Αυτή η τάση διατηρείται τόσο σήμερα (συγκυβέρνηση ΣΥ.ΡΙΖ.Α-ΑΝ.ΕΛ) και φαίνεται και να συνεχίζεται στο ορατό μέλλον. Λαμβάνοντας υπόψη και την τρέχουσα κυβέρνηση συνεργασίας, φαίνεται ότι σχηματίζεται ο ελάχιστος νικηφόρος συνασπισμός (minimum winning coalition) ακόμα και όταν οι συνθήκες επιτρέπουν ευρύτερη συναίνεση.

Σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν κάθε φορά σε κυβερνήσεις συνεργασίας αξίζει να επισημανθούν ξανά τα ακόλουθα:

- i. Η κυβέρνηση εθνικής ενότητας του 1974 προέκυψε ως αποτέλεσμα της δραματικής συγκυρίας που βρέθηκε η χώρα. Ήταν εξαιρετικά βραχύβια.
- ii. Η κυβέρνηση συνεργασίας του Ιουνίου του 1989 υπό τον Τζαννή Τζαννετάκη ήταν μια αναγκαιότητα για να μην παραγραφούν τα σκάνδαλα του «Βρώμικου '89» και υπό την επίδραση του εκλογικού νόμου που εφαρμόστηκε τότε και δυσκόλευε το σχηματισμό αυτοδύναμης κυβέρνησης. Ήταν εξαιρετικά βραχύβια.
- iii. Η κυβέρνηση συνεργασίας του Νοεμβρίου του 1989 υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα σχηματίστηκε λόγω του ότι η χώρα δεν άντεχε 3 εκλογικές αναμετρήσεις σε λιγότερο από 6 μήνες λόγω της οικονομικής κατάστασης. Ήταν εξαιρετικά βραχύβια παρά τις 297 έδρες στη βουλή.
- iv. Η κυβέρνηση συνεργασίας του 2011 υπό τον Λουκά Παπαδήμο σχηματίστηκε λόγω της τραγικής οικονομικής κατάστασης της χώρας και την έπειτα από την άσκηση πίεσης από τους ευρωπαίους εταίρους για την όσο το δυνατόν ευρύτερη συναίνεση στη σύναψη νέας δανειακής σύμβασης. Ήταν εξαιρετικά βραχύβια παρά τις 266 έδρες στη βουλή.

Πίνακας 3.1

Εκλογικές αναμετρήσεις και κυβερνήσεις στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1974-2015.

έτος	πρώτο κόμμα	κόμματα στην κυβέρνηση	ποσοστό 1ου κόμματος	έδρες 1ου κόμματος	έδρες συγκυβέρνησης	σύμπραξη με	κόμματα στη βουλή	εκλογικό σύστημα*	διάρκεια διακυβέρνησης**
1974	Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας Κ. Καραμανλή								70 ημέρες
1974	ΝΔ	1	54.37	220			4	ενισχ. αναλ.	3 έτη
1977	ΝΔ	1	41.84	171			7	ενισχ. αναλ.	4 έτη
1981	ΠΑΣΟΚ	1	48.06	172			3	ενισχ. αναλ.	4 έτη
1985	ΠΑΣΟΚ	1	45.82	161			4	ενισχ. αναλ.	4 έτη
1989 (Ιούνιος)	ΝΔ	2	44.3	145	166	Συνασπισμός	5	αναλογική +1	4 μήνες
1989 (Νοέμβριος)	ΝΔ	3	46.19	148	297	ΠΑΣΟΚ, Συνασπισμός	5	αναλογική +1	5 μήνες
1990	ΝΔ	1	46.89	150			6	αναλογική +1	3.5 έτη
1993	ΠΑΣΟΚ	1	46.88	170			4	ενισχ. αναλ.	3 έτη
1996	ΠΑΣΟΚ	1	41.49	162			5	ενισχ. αναλ.	3.5 έτη
2000	ΠΑΣΟΚ	1	43.79	158			4	ενισχ. αναλ.	4 έτη
2004	ΝΔ	1	45.36	165			4	ενισχ. αναλ.	3.5 έτη
2007	ΝΔ	1	41.84	152			5	ενισχ. αναλ.	2 έτη
2009	ΠΑΣΟΚ	1	43.92	160			5	ενισχ. αναλ.	2 έτη
2011	Κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου				266	ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΛΑΟΣ	5		6 μήνες
2012 (Μάιος)	ΝΔ	-	18.85	108	Αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης			ενισχ. αναλ.	-
2012 (Ιούνιος)	ΝΔ	3	29.66	129	179	ΠΑΣΟΚ, ΔΗΜΑΡ	7	ενισχ. αναλ.	2.5 έτη
2015 (Ιανουάριος)	ΣΥΡΙΖΑ	2	36.34	149	162	ΑΝΕΛ	7	ενισχ. αναλ.	8 μήνες
2015 (Σεπτέμβριος)	ΣΥΡΙΖΑ	2	35.46	145	155	ΑΝΕΛ	8	ενισχ. αναλ.	μέχρι σήμερα

* ενισχ. αναλ. = ενισχυμένη αναλογική

** κατά προσέγγιση

- v. Η κυβέρνηση συνεργασίας του 2012 υπό τον Αντώνη Σαμαρά προέκυψε αφού είχε προηγηθεί μια «αποτυχημένη» εκλογική αναμέτρηση και υπό την αμφισβήτηση της θέσης της χώρας στην ευρωπαϊκή οικογένεια, αφού πρωταρχικός στόχος της ήταν να διασφαλίσει τη θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη και την Ευρωζώνη. Ήταν η μόνη με θητεία σε διάρκεια αντίστοιχη των μονοκομματικών κυβερνήσεων.
- vi. Η κυβέρνηση συνεργασίας του 2015 υπό τον Αλέξη Τσίπρα προέκυψε λόγω της δυσφορίας του κόσμου στις συνεχείς πολιτικές λιτότητας και λόγω του κατακερματισμού του πολιτικού συστήματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι σχηματίστηκε μεταξύ ενός κόμματος που ανήκει στην ριζοσπαστική αριστερά και ενός κόμματος που ανήκει πολιτικά στο χώρο της εθνικολαϊκιστικής Δεξιάς. Το μόνο κοινό στοιχείο τους είναι ότι άσκησαν δριμεία κριτική στην σύναψη των δανειακών συμβάσεων και καταμήφισαν όλα τα συναφή νομοσχέδια κατά την διάρκεια των προηγούμενων ετών.

Από τα παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ελλάδα είναι μέχρι και το 2012 το αποτέλεσμα δυσχερών καταστάσεων ή ακόμα και τραγικών γεγονότων για τη χώρα. Παρά, όμως, τη δυσμενή συγκυρία, οι κυβερνήσεις συνεργασίας που σχηματίστηκαν ήταν εξαιρετικά βραχύβιες, με εξαίρεση τη κυβέρνηση του Αντώνη Σαμαρά, πράγμα που υποδηλώνει ότι δεν υπάρχει κουλτούρα πολιτικής συνεργασίας στην Ελλάδα. Μετά το 2012, οι κυβερνήσεις συνεργασίας είναι επαναλαμβανόμενες λόγω του κατακερματισμού του κομματικού συστήματος στη χώρα και την κατάρρευση του δικομματισμού και παρά την εύνοια του εκλογικού συστήματος στο πρώτο κόμμα. Παρά τη συνεχιζόμενη δραματική οικονομική κατάσταση, οι κυβερνήσεις συνεργασίας είναι κατά κανόνα οι ελάχιστοι νικηφόροι συνασπισμοί.

3.8 Ανακεφαλαίωση

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάστηκαν αναλυτικά οι κυβερνήσεις συνεργασίας που προέκυψαν μετά την κυβέρνηση εθνικής ενότητας του 1974 και μέχρι το 2015. Επιχειρήθηκε να παρουσιαστεί η εκάστοτε συγκυρία, οι λόγοι συγκρότησης και οι στόχοι κάθε κυβέρνησης, κυρίως μέσα από τις προγραμματικές δηλώσεις που αναγνώστηκαν στη βουλή από τον κάθε πρωθυπουργό. Τέλος, με τη βοήθεια ενός πίνακα

παρουσιάστηκαν οι κυβερνήσεις και οι εκλογικές αναμετρήσεις στην Ελλάδα κατά το χρονικό διάστημα 1974-2015. Κατέστη φανερό ότι οι κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ελλάδα είναι οι ελάχιστοι νικηφόροι συνασπισμοί και ότι δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα κουλτούρα πολιτικής συνεργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

4.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζεται η ελληνική εμπειρία σχετικά με τις κυβερνήσεις συνεργασίας μέσω της αποτύπωσης τόσο των ομοιοτήτων όσο και των διαφορών με την ευρωπαϊκή εμπειρία με τη μορφή συμπερασμάτων. Τέλος γίνεται προσπάθεια εκτίμησης του αποτελέσματος του νέου εκλογικού νόμου.

4.2 Ομοιότητες και Διαφορές

Συγκρίνοντας την ευρωπαϊκή εμπειρία σχετικά με τις κυβερνήσεις συνεργασίας όπως παρουσιάστηκε στην παράγραφο 1.3 με την αντίστοιχη ελληνική, όπως περιγράφηκε στα Κεφάλαια 2 και 3, προκύπτουν αβίαστα τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- i. Μέχρι το 2012, το δικομματικό σύστημα κυριάρχησε στην Ελλάδα ακόμα και όταν υπήρξαν κυβερνήσεις συνεργασίας. Η ευκολία διάλυσής τους – παρά την ύπαρξη ιδιαίτερα σοβαρών λόγων σχηματισμού τους – σε συνδυασμό με την εξαιρετικά σύντομη θητεία τους καταδεικνύει ότι όχι μόνο δεν υπήρξε πολιτική κουλτούρα συνεργασίας στην Ελλάδα, αλλά ούτε καν πραγματική διάθεση συμμετοχής σε πολυκομματικές κυβερνήσεις. Αντίθετα, στην Ευρώπη, οι κυβερνήσεις συνεργασίας αποτέλεσαν τον κανόνα με εξαίρεση δύο χώρες ακόμα (Ισπανία με μονοκομματικές κυβερνήσεις μειοψηφίας και Ηνωμένο Βασίλειο με ισχυρές μονοκομματικές κυβερνήσεις).
- ii. Μετά το 2012, η βαθιά οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση οδήγησε σε κατακερματισμό του πολιτικού συστήματος, εξάλειψη του δικομματισμού και σε κυβερνητικούς συνασπισμούς. Και πάλι, όμως, οι κυβερνήσεις συνεργασίας, που

σχηματίζονται, είναι κατά κανόνα οι ελάχιστοι νικηφόροι συνασπισμοί μεταξύ κομμάτων με διαφορετική πολιτική ατζέντα και παρά την πολυετή δυσχερή οικονομική συγκυρία.

- iii. Ο αριθμός των κομμάτων που απαρτίζουν τις κυβερνήσεις συνεργασίας τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα είναι αντίστοιχος αυτών στη Γερμανία με τη διαφορά ότι στην τελευταία υπάρχει κουλτούρα συνεργασίας, αφού εκεί οι κυβερνητικοί συνασπισμοί σχηματίζονται εύκολα και ολοκληρώνουν τη θητεία τους.
- iv. Η Ελλάδα έχει πολλές ομοιότητες με το Ηνωμένο Βασίλειο καθώς και εκεί στο παρελθόν εκλέγονταν ισχυρές μονοκομματικές κυβερνήσεις, ενώ σήμερα υφίσταται κυβέρνηση συνεργασίας. Παρόλα αυτά, το Ηνωμένο Βασίλειο δεν διέρχεται τη βαθιά κρίση που παρατηρείται στην Ελλάδα παρά τα προβλήματά του.
- v. Η Ελλάδα και η Ιταλία, αν και ακολουθούν αντίθετους δρόμους, έχουν το εξής κοινό στοιχείο: και στις δύο χώρες μια σειρά από σοβαρά προβλήματα οδήγησε σε «εξάϋλωση» του πολιτικού συστήματος. Στην Ιταλία έθεσε τέλος στο πολυκεντρικό σύστημα εξουσίας, ενώ στην Ελλάδα εξάλειψε το δικομματικό σύστημα. Είναι εμφανές ότι ο λαός δεν πιστεύει ότι το πολιτικό σύστημα, που οδήγησε στην κρίση, μπορεί και να οδηγήσει στην έξοδο από αυτή.
- vi. Η Ολλανδία βρίσκεται στο αντίθετο άκρο από την Ελλάδα, αφού η πολιτική σκηνή της χαρακτηρίζεται από κατακερματισμένο πολιτικό τοπίο και αποκλειστικά πολυκομματικές, συχνά αδύναμες, κυβερνήσεις, που προκύπτουν έπειτα από χρονοβόρες διαπραγματεύσεις.

4.3 Συμπέρασμα

Σχετικά με τα κεντρικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της παρούσας εργασίας, πρέπει να αναφερθεί ότι η ιστορική αναδρομή ανέδειξε ότι οι κυβερνήσεις συνεργασίας στη χώρα μας δεν είναι το αποτέλεσμα πολιτικού πολιτισμού αλλά κατά κανόνα δύσκολων συγκυριών για τη χώρα και προκύπτουν όχι τόσο ως ανάγκη για να αντιμετωπιστούν αυτές αλλά για να μοιραστεί η ευθύνη και το κόστος δύσκολων αποφάσεων για την κοινωνία. Κάποιες από τις κυβερνήσεις συνεργασίας πέτυχαν το

σκοπό τους, κάποιες όχι. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η θητεία τους υπήρξε εξαιρετικά βραχύβια ανεξάρτητα του βαθμού επιτυχίας τους.

Παρόλα αυτά διαφαίνεται μια τάση: φαίνεται ότι οδηγούμαστε σε πιο σταθερές κυβερνήσεις συνεργασίας, γεγονός που αφομοιώνεται σταδιακά τόσο από το πολιτικό σύστημα όσο και από τους πολίτες.

Προς την κατεύθυνση αυτή διαφαίνεται ότι συνεπικουρεί και ο τελευταίος εκλογικός νόμος 4406/2016(ΦΕΚ 133/Α/26-7-2016), που ψηφίστηκε από την Βουλή τον Ιούλιο του 2016, καθώς καταργεί το μόνους των 50 εδρών για το πρώτο κόμμα. Ταυτόχρονα, εισάγει την απλή αναλογική, η οποία αναμένεται να οδηγήσει σε κυβέρνηση συνεργασίας από τις μεθεπόμενες εκλογές (όταν και εφόσον εφαρμοστεί), αφού η αυτοδυναμία φαίνεται πρακτικά αδύνατη στο υφιστάμενο κατακερματισμένο κομματικό σύστημα. Σε αυτό το σημείο φαίνεται να συμφωνούν και οι πολιτικοί αρχηγοί κυβέρνησης και αντιπολίτευσης, αφού στη σχετική συζήτηση για το νέο εκλογικό νόμο ο δε κ. Κυριάκος Μητσοτάκης, πρόεδρος της Ν.Δ., σημειώνει «...*απλή αναλογική σημαίνει ακυβερνησία, σημαίνει πολιτική αστάθεια, σημαίνει αναταραχή. ...χρειαζόμαστε ένα εκλογικό σύστημα το οποίο να προάγει και την αντιπροσωπευτικότητα αλλά να διασφαλίζει και την κυβερνησιμότητα ...*» ενώ ο κ. Αλέξης Τσίπρας, πρωθυπουργός, τονίζει από τη μεριά του ότι «...*στην πλειοψηφία των άλλων ευρωπαϊκών κρατών ...υπάρχει για πάρα πολλά χρόνια ...μία κουλτούρα συνεργασιών, που στην Ελλάδα τη μάθαμε μετά τον κατακερματισμό του πολιτικού συστήματος με τα μνημόνια, από το 2012 ... η παράταξή σας τότε, ...αρνείτο την απλή αναλογική, δεδομένου ότι θα δημιουργούσε μία κουλτούρα συνεργασιών, προγραμματικών συγκλίσεων, που θα οδηγούσε σε κυβερνήσεις του ενός εκ των δύο πόλων με την Αριστερά*» (Πρακτικά Βουλής, 21/7/2016, σσ. 183,228-230).

Στην προσπάθεια να διαβλέψουμε το μέλλον και να εκτιμήσουμε το αποτέλεσμα μιας εκλογικής αναμέτρησης με το σύστημα της απλής αναλογικής, όπως αυτό ψηφίστηκε στην Βουλή, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.1 τα αποτελέσματα της προσομοίωσης της εκλογικής αναμέτρησης του Σεπτεμβρίου του 2015 (Κοτρώτσος, 2016).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τα προαναφερόμενα αποτελέσματα διαφαίνεται ότι θα μπορούσε να είχε σχηματιστεί σήμερα κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ του ΣΥ.ΡΙΖ.Α (ως πρώτο κόμμα αλλά άνευ μόνους) του ΠΑ.ΣΟ.Κ.-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ με

κυβερνητικούς εταίρους είτε το ΠΟΤΑΜΙ και τους ΑΝ.ΕΛ, είτε το ΠΟΤΑΜΙ και την ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΝ, είτε τους ΑΝ.ΕΛ και της ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΝ, είτε το ΠΟΤΑΜΙ, τους ΑΝ.ΕΛ και την ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΝ, καθώς το Κ.Κ.Ε. έχει δηλώσει ότι δεν πρόκειται να συνεργαστεί με κανένα κόμμα και με το κόμμα της ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ δεν επιθυμεί να συνεργαστεί ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α και τα υπόλοιπα κόμματα.

Πίνακας 4.1

Αποτέλεσμα Προσομοίωσης Εκλογικής Αναμέτρησης «Σεπτέμβριος 2015».

ΚΟΜΜΑ	ΕΛΡΕΣ
ΣΥ.ΡΙΖ.Α	114
Ν.Δ	90
ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ	22
ΠΑ.ΣΟ.Κ.-ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗ	20
Κ.Κ.Ε.	18
ΠΟΤΑΜΙ	13
ΑΝ.ΕΛ	12
ΕΝΩΣΗ ΚΕΝΤΡΩΝ	11

Πηγή: Κοτρώτσος 2016 διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.fortuno.gr/index.php/πολιτική/item/309>

Τέλος, το ενδεχόμενο να συνεργαστεί ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α με την Ν.Δ. θα ήταν έκπληξη, ενώ θα καθιστούσε την ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ αξιωματική αντιπολίτευση. Βάσει λοιπόν των αποτελεσμάτων της προσομοίωσης, η λογική οδηγεί σε τρία ενδεχόμενα: ή κυβέρνηση ευρείας συνεργασίας με τέσσερα τουλάχιστον κόμματα να αναλαμβάνουν την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρας ή συγκατοίκηση ΣΥΡΙΖΑ-ΝΔ ή προκήρυξη νέων εκλογών. Η πραγματικότητα μέλει να δείξει!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αναγνώστου, Σ. Β. (2017). *Ο εφιάλτης της χρεοκοπίας και η κυβέρνηση Γ.Α. Παπανδρέου*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Αποστολόπουλος, Δ. (2012, Μαΐος). Οι κυβερνήσεις συνεργασίας κατά τη Μεταπολίτευση. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 527, σσ. 38-47.
- Βενιζέλος, Ε. (2016). *Μετασχηματισμοί του κράτους και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Διδάγματα της οικονομικής κρίσης: Η ελληνική περίπτωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Βούλγαρης, Γ. (2001). *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990: Σταθερή Δημοκρατία σημαδεμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Βουλή των Ελλήνων.(6/7/1989).Πρακτικά. Ε' Περίοδος, Α' Περίοδος, Συνεδρίαση Δ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(7/7/1989).Πρακτικά. Ε' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Ε'.
- Βουλή των Ελλήνων.(12/7/1989).Πρακτικά. Ε' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Ζ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(18/7/1989).Πρακτικά. Ε' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Γ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(27/9/1989).Πρακτικά. Ε' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΜΣΤ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(29/11/1989). Πρακτικά. ΣΤ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Δ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(30/11/1989). Πρακτικά. ΣΤ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Ε'.
- Βουλή των Ελλήνων.(1/12/1989). Πρακτικά. ΣΤ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΣΤ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(14/11/2011).Πρακτικά. ΙΓ' Περίοδος, Γ' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΚΗ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(16/11/2011).Πρακτικά. ΙΓ' Περίοδος, Γ' Περίοδος, Συνεδρίαση Λ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(6/7/2012).Πρακτικά. ΙΕ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση Δ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(8/7/2012).Πρακτικά. ΙΕ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΣΤ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(7/11/2012).Πρακτικά. ΙΕ' Περίοδος, Α' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΞΕ'.
- Βουλή των Ελλήνων.(12/2/2012).Πρακτικά. ΙΓ' Περίοδος, Γ' Σύνοδος, Συνεδρίαση ΠΒ'.

- Βουλή των Ελλήνων. (8/2/2015).*Πρακτικά*. ΙΣΤ΄ Περίοδος, Α΄ Σύνοδος, Συνεδρίαση Δ΄.
- Βουλή των Ελλήνων.(10/2/2015).*Πρακτικά*. ΙΣΤ΄ Περίοδος, Α΄ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΣΤ΄.
- Βουλή των Ελλήνων. (15/7/2015).*Πρακτικά*. ΙΣΤ΄ Περίοδος, Α΄ Σύνοδος, Συνεδρίαση ΟΕ΄.
- Δαφνής, Γ. (1955). *Η Ελλάδας μεταξύ δύο Πολέμων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ίκαρος.
- Δεμερτζής, Ν. (1989). *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Διαμαντόπουλος, Θ. (2015). *Το λυκόφως της δημοκρατίας; Ο κοινοβουλευτισμός της συγκυβέρνησης: Θεσμικό υπόστρωμα, λειτουργικές ιδιαιτερότητες και είδη*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- I.B.K.B. (2014). *Η Αποκατάσταση της Δημοκρατίας: 40 Χρόνια*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Καμτσίδου, Ι. (2011). *Το κοινοβουλευτικό σύστημα: Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.
- Καρατζαφέρης, Γ. (13/11/2011). Δεν μπορούμε να είμαστε απόντες. *Αγγελιοφόρος της Κυριακής*, σ.11.
- Κορδάτος, Γ. (1959). *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας 1862-1900* (Τόμ. 12). Αθήνα: Εκδόσεις 20ος Αιώνας.
- Λαμπρίας, Τ. (1989). *Στη σκιά ενός μεγάλου: Μελετώντας 25 χρόνια τον Καραμανλή*. Αθήνα: Εκδόσεις Μορφωτική Εστία.
- Λούλης, Γ. (2012). *Που οδηγείται η Ελλάδα: Η χρεωκοπία του κομματικού συστήματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Μπότσιου, Κ. Ε. (2005). Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: Η ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης. Στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κοπά (Επιμ.), *Τριάντα χρόνια ελληνική εξωτερική πολιτική: 1974-2004*. (σσ. 99-121). Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Νικολακόπουλος, Η. (2003). Ελεγχόμενη Δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία. Στο *Τα Νέα.Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (Τόμ. 9ος, σσ. 9-46). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

- Νικολακόπουλος, Η. (2008). Οι κυβερνήσεις της περιόδου 1946-1951. Στο *Ελευθεροτυπία, Ο Γέρος της Δημοκρατίας. Γιώργος Παπανδρέου 1888-1968*. (σσ. 49-56). Αθήνα: Εκδόσεις Χ.Κ. Τεγόπουλος.
- Νικολακόπουλος, Η. (2012). *Των εκλογών τα πάθη: Ψηφίδες της ελληνικής εκλογικής ιστορίας του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.
- Παπαδογιάννης, Γ. (2015). *Από το πάρτι στην χρεοκοπία-1980-2015: Δημαγωγία και μοιραίες επιλογές*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Ποταμιάνος, Ν. (2003). Οι κυβερνήσεις του Εμφυλίου: Ένα νέο πολιτικό σύστημα διαμορφώνεται. Στο *Τα Νέα, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. 1770-2000* (Τόμ. 8ος, σσ. 221-230). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Ριζάς, Σ. (2012, Μαΐος). Οι κυβερνήσεις συνεργασίας από τον Μεσοπόλεμο ως το πραξικόπημα του 1967. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 527, σσ. 28-37.
- Ριζάς, Σ. (2016). *Παρατάξεις και κόμματα στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της "Εστίας".
- Ρωμαίος, Γ. (2013). *Η περιπέτεια του Κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα.: Περιήγηση στην Ιστορία 1974-2009* (Τόμ. Δ'). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Σβολόπουλος, Κ. (1997). *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και έγγραφα* (Τόμ. 8). Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.
- Σταθόπουλος, Π. (2013). Οι μεταπολιτευτικές πρωθυπουργίες του Καραμανλή (1974-1980): Αποκατάσταση Δημοκρατικών Θεσμών- Ένταξη στην Ευρώπη. *Ελλήνων Ιστορικά*, 16, σσ. 46-79.
- Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης. (2016). «Αναλογική εκπροσώπηση των πολιτικών κομμάτων, διεύρυνση του δικαιώματος εκλέγειν και άλλες διατάξεις περί εκλογής Βουλευτών». *Νόμος 4406/2016*, ΦΕΚ 133/Α'/26-7-2016.
- Υφαντόπουλος, Α. (2012). Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κατά την περίοδο 1963-1974: Από την πολιτική αυτοεξορία στην ενεργό πολιτική. *Ελλήνων Ιστορικά*, 16, σσ. 8-45.

Φουρλής, Α. (2011). Οι δύο συμπληγάδες: «Κούρεμα» και εγγυήσεις ρίχνουν ταχύτατα στα δύσκολα την Κυβέρνηση Παπαδήμου. *Αγγελιοφόρος της Κυριακής*, σ. 6.

Ξενογλώσση

Axelrod, R. (1970). *Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics*. Chicago: Markham Publishing Company.

Back, H., Debus, M., & Dumont, P. (2011). Who gets what in coalition governments? Predictors of portfolio allocation in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*(No 50), pp. 441-478.

Baskaran, T. (2013). *Coalition Governments, Cabinet Size, and the Common Pool Problem: Evidence from the German States*. Center for European Governance and Economic Development Research(No 165), pp. 1-62.

Borella, F. (1983). *Τα πολιτικά Κόμματα της Ευρώπης των Δέκα*. Αθήνα: Εκδόσεις Μάλλιαρης- Παιδεία Α.Ε.

Boucek, F. (2010). The Least Worst Option? The Pros and Cons of Coalition Government. *Political Insight* (No1(2)), pp. 48-51.

Dorey, P., & Garnett, M. (2016). *The Conservative-Liberal Democrat Coalition Government, 2010-2015: A Marriage of Inconvenience*. London: Palgrave Mcmillan.

Döring, H., & Johan, H. (2013). Who Gets into Government? Coalition Formation in European Democracies. *West European Politics* (No 36(4)), pp. 683-703.

Fabini, S. (2009). The Transformation of Italian Democracy. *Bulletin of Italian Politics* (No 1(1)), pp. 29-47.

Fox, R. (2010). *Five Days in May: A New Political Order Emerges*. Oxford: Oxford University Press.

Hart, P., & Schelfhout, D. (2016). Assessing Prime-Ministerial Performance in a Multiparty Democracy: The Dutch Case. *Acta Politica* (No 51(2)), pp. 153-172.

- Hobolt, S., & Karp, J. (2010). Voters and coalition governments. *Electoral Studies*(No 29), p. 299-307.
- Martin, L., & Stevenson, R. (2001). Government Formation in Parliamentary Democracies. *American Journal of Political Science*(No 45(1)), pp. 33-50.
- Matthews, F., & Flinders, M. (2017). Patterns of Democracy: Coalition Governance and Majoritarian Modification in the United Kingdom, 2010–2015. *British Politics* (No 12(2)), pp. 157-182.
- Müller, W. C., & Strøm, K. (2000). *Coalition Government in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Pridham, G., & Verney, S. (1991). The Coalitions of 1989–90 in Greece: Inter-party. *West European Politics*(No 14(4)), pp. 42-69.
- Riker, W. (1962). *The Theory of Political Coalitions*. New Haven: Yale University Press.
- Schofield, N. (1987). Stability of Coalition Governments in Western Europe: 1945-1986. *European Journal of Political Economy*(No 3(4)), pp. 555-591.
- Strøm, K., Muller, W., & Bergman, T. (2008). *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Timmermans, A. (2006). Standing apart and sitting together: Enforcing coalition agreements in multiparty systems. *European Journal of Political Research*(No 45), pp 263-283.
- Vampa, D. (2009). The Death of Social Democracy: The Case of the Italian Democratic Party. *Bulletin of Italian Politics*(No 1(2)), pp. 347-370.
- Warwick, P. (1996). Coalition Government Membership in West European Parliamentary Democracies. *British Journal of Political Science*(No 26(4)), pp.471-499.
- Wilson, R. (2010). *5 Days to Power: The Journey to Coalition Britain*. London: Biteback.

Διαδικτυακοί Τόποι / Ιστοσελίδες

- Βασιλόπουλος, Π. (2014). *Ξενοφών Ζολώτας: "Αυτοί οι δύο θα χρεοκοπήσουν τη χώρα"*. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/ksenofon-zolotas-aytoi-oi-dyo-tha-xreokopisoyn-ti-xora> [Πρόσβαση 19 Ιουλίου 2017].
- Κοτρώτσος, Σ. Π. (11/7/2016). *Ποια κυβέρνηση θα είχαμε εάν τον Σεπτέμβριο ψηφίζαμε με απλή αναλογική;*. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.fortuno.gr/index.php/πολιτική/item/309> [Πρόσβαση 23 Σεπτεμβρίου 2017]
- Κωστοπούλου, Μ., & Κλαυδιανός, Φ. (23/8/2015). *Λαϊκή Ενότητα από την διάσπαση στον ΣΥΡΙΖΑ*. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.avgi.gr/article/10842/5787861/laike-enoteta-apo-te-diaspase-ston-syriza> [Πρόσβαση 24 Ιουλίου 2015].
- Μπίτσικα, Π. (21/6/2013). *ΔΗΜΑΡ: Αποσύρει τους υπουργούς της από την κυβέρνηση Σαμαρά και τα στελέχη της από το Δημόσιο*. Διαθέσιμο στη δ/ση www.tovima.gr/politics/article/?aid=518820 [Πρόσβαση 23 Ιουλίου 2017].
- Παπαδήμος, Λ. (2012). *Εκλογές 2012. Το διάγγελμα του Πρωθυπουργού Λουκά Παπαδήμου*. [Video File]. Διαθέσιμο στη δ/ση https://www.youtube.com/watch?v=8UAKuJP_8CE [Πρόσβαση 22 Ιουλίου 2017].
- Ραβανός, Α. (22/10/2013). *Σαμαράς- Βενιζέλος: Ολόκληρο το προγραμματικό πλαίσιο της κυβερνητικής συνεργασίας*. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=536071> [Πρόσβαση 23 Ιουλίου 2017].
- Ραβανός, Α. (7/2/2015). *Το φάντασμα της κυβέρνησης Παπαδήμου και το δεύτερο μνημόνιο στοιχειώνει τη ΝΔ .Τι συνέβη τον Νοέμβριο του 2011;*. Διαθέσιμο στη δ/ση www.tovima.gr/politics/article/?aid=674810 [Πρόσβαση 20 Ιουλίου 2017].
- Τερζής, Γ. Π. (11/2/2012). *Τριγμοί στο ΛΑΟΣ μετά την αποχώρηση από την κυβέρνηση*. Διαθέσιμο στη δ/ση www.kathimerini.gr/450135/article/epikairothta/politikh/trigmoi-ston-laos-meta-thn-apoxwrhsh-apo-thn-kyvernsh [Πρόσβαση 22 Ιουλίου 2017].

Τσίπρας, Α. (2015). *Διάγγελμα του Πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα για την προκήρυξη των εκλογών*, [Video File]. Διαθέσιμο στη δ/νση <https://www.youtube.com/watch?v=9gaZBaUa68A> [Πρόσβαση 27 Ιουλίου 2017].

Τσίπρας, Α. (2015). *Διάγγελμα του Πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα* [Video File]. Διαθέσιμο στη δ/νση <https://www.youtube.com/watch?v=ZOMiJ4P-Dj8> [Πρόσβαση 24 Ιουλίου 2017].

Υπουργείο Εσωτερικών. (2015). *Εθνικές Εκλογές Ιανουάριος 2015*. Διαθέσιμο στη δ/νση [http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2015a/v/public/index.html#{"cls":"main","params":{}}](http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2015a/v/public/index.html#{) [Πρόσβαση 27 Ιουλίου 2017].